

287944

Legăturile noastre cu ANGLIA

Scurtă privire asupra legăturilor anglo-române
și asupra propagandei noastre în Anglittera din
trecutul îndepărtat până astăzi.

De

GEORGE MOROIANU

Profesor la Academia Com. din Cluj. Fost membru în
Consiliul Unității Naționale române din Paris și în De-
legațiunea României la Conferința de Pace din Paris.

„Tipografia Națională”, S. A., CLUJ, 1923.

240-

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
București

Cota II 287944

Inventar 791108

Legăturile noastre

cu ANGLIA

Scurtă privire asupra legăturilor anglo-române și asupra propagandei noastre în Anglita din trecutul îndepărtat până astăzi.

De

GEORGE MOROIANU

Profesor la Academia Com., din Cluj. Fost membru în Consiliul Unității Naționale române din Paris și în delegațiunea României la Conferința de Pace.

*Avocat Gh. Tănuș
Arad*

11
Biblioteca Centrăi Universitare
BUCUREȘTI
nr. 287944
inventar 791.109

Prefață.

La începutul acestui an vre-o sută de persoane : profesori universitari, publiciști și alți intelectuali s'au întrunit la Universitatea din Cluj, spre a pune bazele unei societăți anglo-române, care a și fost înființată alegându-și de președinte definitiv pe învățatul profesor al unversității noastre Dl Dr. Emil Racoviță și un numeros comitet compus din mai multe doamne, din profesori de-ai Universității și Academiilor din Cluj precum și dintr'un număr de membrii de onoare în frunte cu cei doi metropoliți ai Ardealului, proclamând totodată de președinte onorar al societății pe Consulul Angliei din Cluj Dl Goodwin.

Societatea anglo-română din Cluj s'a constituit ca un răspuns ceva cam tardiv — de altfel, — la înființarea societății anglo-române din Londra care există dela 1917 și din care fac parte numeroase notabilități engleze precum arhiepiscopi, episcopi, miniștri și foști miniștri, membri de-ai Camerei Lorzilor și Comunelor, profesori de universitate, ziariști de marcă, publiciști și alte categorii sociale cari cu toții au dat un real sprijin Românilor și idealului pentru care a luptat poporul nostru în marele război.

Societatea anglo-română din Cluj s'a înființat în așteptarea întemeierii unei centrale în București când ea va deveni

o simplă secție, și scopul ce-l urmărim cu aducerea ei la viață este de a strânge tot mai mult legăturile culturale, sociale, economice și cele de prietenie între noi și marea națiune britanică și de a ne cunoaște tot mai mult și mai bine unii pe alții.

În urmărirea și pentru realizarea acestui ideal noi vom trebui pe de-o parte, să facem cunoscute la noi arta, știința și literatura engleză și prin traduceri din marii noștri scriitori și oameni de știință să răspândim în Anglia cunoașterea trecutului nostru, a literaturii și operilor de știință și de artă românești, iar pe de altă parte să înlesnim la câți mai mulți tineri români de a călători și petrece în mod util în Anglita, spre a studia instituțiile și vasta ei civilizațiune, urmând cursurile la universitățile, la înaltele școli tehnice și economice și la alte instituții de cultură engleze. Aș mai adăoga — că cu asemenea prilejuri — ai noștri ar învăța să cunoască cu profit raporturile și schimbul de idei din acea țară, pe terenul luptelor politice mai ales, raporturi pline de un rar spirit de urbanitate, de deferență și de respect față de ideile și opiniile altora, ceea ce nu se vede decât mai rar în alte țări și puțin la noi.

Din acest contact mai strâns între noi și națiunea britanică, din această cunoaștere reciprocă mai adâncă, numai bine va rezulta pentru ambele popoare. De aceea toți cei cari am asistat la acea întrunire am făcut un apel călduros la toți intelectualii noștri și la

toți oamenii de bine ca să sprijinească această inițiativă a noastră într'un interes bine priceput cultural și național.

Cu ocazia acelei întruniri am ținut o scurtă disertațiune despre legăturile anglo-române și despre propaganda noastră în Anglita din timpurile mai îndepărtate până în zilele noastre. Această disertațiune am crezut util să o dezvolt, mai ales în partea ei ulterioară relativă la epoca mai recentă, sprijinindu-mă în acest scop pe o mulțime de amintiri personale culese în deseale mele călătorii și șederi în Anglita precum și pe unele documente ca ; scrisori, însemnări, notițe, articole de ziare etc, strânse de mine în decurs de vre-o treizeci de ani și privitoare la interesul ce s'a purtat în anumite cercuri politice și intelectuale engleze luptelor pentru libertate ale neamului nostru din trecutul mai apropiat.

Pun aceste papini, — cari au apărut mai întâiu în ziarul „Patria” — la îndemâna cititorilor cu gândul curat de a nu uita recunoștința ce o datorăm acelor streini de seamă — și în cazul de față acelor nobili reprezentanți ai lomei politice, și intelectuale, engleze, cari ne-au dat un sprijin pretios în momentele cele mai grele ale trecutului nostru de lupte îndârjite pentru libertatea și unitatea noastră națională.

Cluj, 6 Iulie 1923.

George Moroianu

Vicepreședintele Societății
Anglo-române.

Dela întemeierea Țărilor Române până târziu încoace spre sfârșitul veacului al XVIII-lea, legăturile poporului român, cu Engllitera au fost mai mult întâmplătoare și ele s'au mărginit în decurs de veacuri la călătoriile pe cari diferiți ambasadori și misionarii englezi în Orient le făceau prin țările române când porneau să-și ia în primire în special posturile lor din Constantinopol. Câte odată aceste legături au fost încopclate și de unii negustorii englezi veniți prin părțile noastre pentru afaceri comerciale, cum a fost de pildă vestitul neguțător John Newberle citat de dl Iorga în lucrarea domniei sale „Histoire des relations anglo-roumaines” Iași 1917 care ne-a servit de izvor de informațiune pentru introducerea acestei disertațiuni.

Acest Newberle a fost primul călător englez care a străbătut Moldova pe la 1578, spre a se duce în țările Levantului și care a lăsat o descriere interesantă a Principatului Moldovei. Mai amintim că în aceeași vreme pe Harebone fost agent diplomatic și mai târziu ambasador al Reginei Elizabeta la Constantinopol. Acesta când a părăsit definitiv postul său din capitala Sultanilor, spre a se înapoiia în Engllitera, a ales drumul tot peste Moldova, pe care o mai străbătuse odată cu ocazia călătoriei în Turcia, când cunoscuse pe Prințul domnitor al Moldovei Petru Scheopol, cu care a încheiat o convenție comer-

clală, prima care a existat între Țările Române și Anglia. Se știe că p'atunci moldovenii își exportau vitele peste Danzig până'n Anglia.

Dar în acea epocă îndepărtată unli aventurieri pretendenți la tronurile Principatelor, — cum a fost acel faimos Ion Bogdan, care s'a aventurat până la curtea reginei Elizabeta a Angliei, cerându-i sprijin și ajutor, spre a ajunge Domn al Moldovei, au creat la rândul lor unele relații între țările române și Anglia. Regina Elizabeta a sprijinit atunci prin ambasadorul ei la Constantinopol pe acel Bogdan, susținându-i cauza pe lângă sultan spre a-l face Domn în Moldova.

O intervenție diplomatică a ambasadorului Angliei din Constantinopol lordul Paget în favoarea Românilor din Ardeal la 1704

Un secol mai târziu ambasadorul Angliei la Constantinopol lordul Paget, care-și câștigase multe merite pentru Turcia prin sprijinul pe care îl dădu Sultanului la încheierea păcii dela Carloviț, terminându-și misiunea pe care o avusese pe lângă Înalta Poartă, ceru ca la întoarcerea în Anglia la 1703 să străbată prin Muntenia unde domnea atunci cu toată strălucirea Constantin Brâncoveanu.

Principele muntean dădu ordin să fie primit cu toate onorurile ambasadorul Angliei „acést om de o înaltă importanță” cum îl numea domnitorul Țării Românești, care trimise intru întâmpinarea oaspetelui la Turcuța pe doi din cei mai

marl boeri ai țării: pe vărul său Toma Cantacuzino, acel care l-a trădat mai târziu, cauzându-i moartea înfricoșată și pe Brezolanu; iar la intrarea ambasadorului în București el a fost întâmpinat de fiii mai mari ai Domnitorului, Principii Constantin și Ștefan Brâncoveanu, trimiși de tatăl lor împreună cu o suită strălucită de boieri să primiască după cuviință, „pe acest strein de o așa de mare și rară distincțiune“ cum zicea cronica de pe acea vreme.

A urmat primirea lui Paget în audiență la palatul lui Brâncoveanu, unde Domnitorul muntean primind pe reprezentantul regelui Angliei îl pofti să șadă chiar pe propriul său tron, iar el, Brâncoveanu se așeză alături pe un divan după moda orientală.

După ce s'a întreținut îndelung cu acest „oaspe distins“ după ospățui strălucit pe care domnitorul i-l oferise, la sfârșitul mesei, Brâncoveanu a oferit oaspelui său o blană scumpă de zibelină după obiceiul locului. Câteva zile după aceea Paget înainte d'a părăsi Muntenia s'a prezentat din nou în audiență de mulțumire la Brâncoveanu, care l'a primit într'o splendidă zi de început de Mai în minunata grădină a palatului său din București, îmbibată de parfumul îmbelșugat al liliacului atunci în plină înflorire.

La această audiență de adio, Brâncoveanu a rugat pe lordul Paget ca la trecerea sa prin Viena, să prezinte împăratului Leopold împreună cu salutările sale, și doleanțele lui Brâncoveanu contra persecuțiilor la care era expusă biserica ortodoxă a Românilor din Ardeal din par-

tea jezuiților maghiari și nemți, biserică ce era printr'o veche tradiție ierarhică în cele mai strânse legături cu biserica din Muntenia.

Este de admirat în această împrejurare nu numai curajul și patriotismul marelui Voevod Munteanu, ci trebuie să admirăm în acelaș timp și nobleța și generozitatea lordului Paget, care s'a declarat gata să îndeplinească această delicată însărcinare a lui Brâncoveanu pe lângă împăratul austriac. Actul acesta al lordului Paget este de sigur prima intervenție a unui diplomat străin în favoarea Românilor transilvăneni pe lângă asupritorii lor stăpânire din Viena. Și reamintind acest eveniment întâmplat acum două sute și mai bine de ani, nu putem să o facem fără de a fi cuprinși de un simțământ de recunoștință atât față de memoria ilustrului voevod al Munteniei, care zece ani mai târziu a suferit la Constantinopol moarte de martir pentru statornicia lui în credința strămoșească, cât și față de cea a nobilului diplomat englez, care n'a ezitat să se întreprună la Viena în interesul neamului nostru.

Nu voiu insista în privința epocii fanariote, când legăturile dintre Țările Române și Anglia au fost mai frecvente, dacă nu altfel cel puțin printr'un număr mult mai mare de călători englezi de marcă prin aceste regiuni, între cari amintim pe lady Craven, care a descris obiceiurile dela curțile Domnilor Fanarioți din București și Iași, lăsând și o mulțime de note și impresii despre pitorescul și stările sociale din cele două principate dunărene.

Primii Consuli ai Angliei în Muntenia și Moldova și pleda- rea unuia din ei: Blutte pentru unirea politică a neamului ro- mânesc

Legăturile oficiale între Anglia și Principatele Române au luat ființă abia la începutul veacului al XVIII-lea, când a fost numit primul consul englez la Iași pentru Moldova, iar la 1802 cu Muntenia prin numirea lui Wilkinson ca consul în București acreditat în același timp și în Capitala Moldovei. Wilkinson a publicat și o carte asupra principatelor, apărută la Paris la 1820. „Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia” carte care nu a fost tocmai favorabilă Românilor și în care autorul se îndolește de posibilitatea renasterii naționale a neamului nostru. În schimb succesorul lui Wilkinson la conducerea consulatelor din București și Iași Blutte, a scris o lucrare plină de admirație pentru trecutul și origina glorioasă a neamului românesc și cu perspectivele cele mai frumoase pentru viitorul poporului nostru. Blutte pledează cu căldură pentru unirea tuturor românilor într-o singură țară și nație încheșată de zece milioane de suflete. După cum vedem consulu englez cuprindea aici și pe Români din Ardeal, Banat și celelalte provincii ale defunctei monarhii austro-ungară, precum și pe cei din Basarabia, pe care Rusia o răpise la 1812.

Înainte de a veni la epoca mai recentă a relațiilor noastre cu Engllitera țin să amintesc aici călătoria de studii pe care a făcut-o acum aproape

o sută de ani — prin 1830 la Londra și în alte centre industriale engleze un distins tânăr român Petre Poenaru, ale cărui calități deosebite consulul Blotte le lăuda foarte mult, și care a vrut să se instruiască la fața locului despre starea de civilizație și despre enorma dezvoltare tehnică și industrială a Angliei. Poenaru a folosit mai târziu cunoștințele și experiența câștigate în Anglia la organizarea învățământului superior din Muntenia pe care a fost chemat să o execute.

Este plin de interes raportul — cu impresiile bogate câștigate în această călătorie de studii, pe care l-a trimis în țară Poenaru la 1831, publicat în Analele Academiei Române și reprodus de dl Iorga în foarte interesanta D-sale publicațiune franceziască mai sus menționată.

Călătoria lui Alex. Golescu la Londra la 1848 și pledoaria lui în presa engleză pentru cauza Principatelor

În timpul Regulamentului Organic opoziția națională în frunte cu Ion Câmpineanu a găsit totdeauna un sprijin prietenos la oamenii politici englezi și în special la Lordul Palmerston șeful partidului liberal. (Whig).

Cum după revoluția de la 1848 exilații români lucrau mai ales la Paris pentru realizarea principiilor și aspirațiilor lor politice și naționale, cari culmineau în Unirea Principatelor, iar la Londra nu aveau atâtea legături ca la Paris, de oarece cei mai mulți dintre ei își făcuseră studiile în acest din

urmă oraș și mai nimeni dintre capii mișcării democratice de pe atunci nu avea legături cu Anglittera și nu cunoștea limba engleză.

Unul dintre cei de tot puțini cari posedau aceste relații era Alexandru Goleșcu, care trecea printre cei mai entuziaștii din generația lui și pașizant înfocat al Unirei, a plecat la Londra pela finea anului 1848 renșind să publice în „*Morning Herald*” un articol mai lung asupra revoluției din Muntenia împotriva protectoratului rusesc.

II

În articolul lui, Golescu reamintea Englezilor marile servicii aduse de Români creștinătății prin secolii al 15-lea și al 16-lea sub Ștefan Cel Mare, scăpând creștinătatea de primejdia turcească, — și tratatele care le garantau autonomia față de Poarta Otomană. Revoluția, zicea Golescu le-a fost impusă Românilor de împrejurări, ba chiar și de Turcia, care voia o probă cum că Românii voiau într'adevăr să se debaraseze de protecția rusească. Tocmai de aceea, adăoga cu mult curaj Golescu, el nu pricepea dezertiuinea Englierei care-i lăsase la discreția Turciei, a cărei armată înăbușise această încercare de liberare a Românilor. — Abandonarea unui popor, a cărui situațiune geografică poate să fie atât de utilă Englierei, zicea Golescu, este o crimă împotriva propriilor ei interese. Și dacă această indiferență va continua, încheia patriotul muntean, atunci o a doua revoluție va lua naștere la Dunăre, care va pune în flăcări tot imperiul otoman, ba poate mai mult chiar, „căci mica noastră țară este cheia bolței edificialui european“.

Acest frumos articol al patriotului muntean a fost însoțit din partea redacției ziarului englez de un scurt expozeu istoric precum și de un călduros apel la conștiința engleză. Golescu părăsi Londra și intervenția lui nu avu deocamdată decât un succes moral de presă, de oarece Lordul Palmerston, deși un înfocat partizan al Unirei Principatelor Române, nu voia ca această

unire să se realizeze în detrimentul drepturilor suzerane ale Turciei (v. Iorga op. citat).

Când Prințul Carol de Hohenzollern Sigmaringen fu ales Domn al României Unite după abdicarea lui Cuza Vodă, ambasadorul Angliei din Constantinopol Lordul Lyons a sprijinit cu toată influența lui pe lângă înalta Poartă recunoașterea ca Domn a Principelui Carol.¹⁾

Prin anii 1890 un om de Stat englez se ocupă cu simpatie în presa din Londra despre situația Românilor transilvăneni

În timpurile mai apropiate de noi, cam prin anii 1890 unii oameni politici englezi au început să se ocupe și de starea Românilor din Transilvania. Astfel Lordul Fitzmaurice fost Subsecretar de Stat al Afacerilor Externe în al doilea cabinet al lui Gladstone dela 1882 la 1885 și mai târziu în 1905—1908 în cabinetul lui Campbell—Bannermann

¹⁾ Până aici, după cum am spus și în pagina primă, cartea D-lui N. Iorga sus menționată, mi-a servit de prețios izvor de informațiune de unde am rezumat interesantele fapte pe care le-am povestit aici din trecutul relațiilor noastre cu Anglia. Aproape ce urmează de aci înainte până la finea acestei publicațiuni se întemeiază pe amintirile mele personale — sprijinite pe scrisori originale, pe notițe și însemnări, pe articole de ziare etc., strânse în decurs de vre-o 30 de ani, și păstrate în arhiva mea. Toate aceste documente privitoare la istoria politică mai recentă a neamului nostru și la propaganda noastră în apus, pentru realizarea idealurilor noastre naționale, după ce le voi selecționa le voi dărui într-o zi Academiei Române, care e chemată să colecționeze și păstreze tot ce se referă la trecutul poporului român.

și fost ministru secretar de Stat în ultimul minister al lui Asquith, un cunoscător adânc al chestiunilor europene și în special al orientului apropiat, lord Fitzmaurice zic a publicat în anul 1890 în *Pall Mall Gazette* din Londra o serie de articole despre situațiunea politică din Europa și despre viitorul Triplei Alianțe.

Intr'unul din acele articole L. F. a spus între altele, că atâta timp, cât Ungurii vor face o politică brutală și violentă față de Români din Ardeal, nici vorbă nu poate fi de o alipire sinceră — cu asentimentul poporului a României de Tripla Alianță și că politica oarbă a Ungurilor a făcut din Transilvania un călcâi al lui Achile, care poate amenința atât existența monarhiei habsburgice, cât și pe aceea a Triplei Alianțe și a păcei europene.

Iată exact modul cum se exprima în această chestiune acest om de Stat englez: „Accentuez cu deosebire, zicea lordul Fitzmaurice, într'unul din acele articole, — pericolele ce vor amenința Europa în urma luptelor, acerbe nesfârșite dintre naționalitățile din monarhia austro-ungară. Ungurii și Germanii sunt animați de sentementele cele mai dușmănoase în contra Slavilor. În special „Ungurii urmăresc o politică violentă, fanatică și oarbă față de naționalitățile supuse Coroanei Ungurești și în special față de Români. Această politică nehibzuită și cu consecințe fatale a ajuns până acolo încât nu ezit de a afirma și dovedi, că dacă există astăzi pericole pentru Tripla Alianță și pentru pacea europeană, ele rezidă în

Transilvania, unde atitudinea provocătoare a minorității maghiare contra majorității române, poate să provoace dintr'o zi într'alta turburări sângeroase cu rezultate încomensurabile."

Și mai departe: „Acel care a urmărit cu simpatie luptele pentru libertate și independență ale Ungurilor dela 1848 la 1867 se va uimi văzându-i, că sunt călăuziți de aceleași sentimente, de aceleași idei medievale în contra Românilor, pe care ei le-au condamnat atât de bine când au fost striviți de către Austriaci. E trist aceasta din partea Ungurilor, cari odinioară băteau la ușile tuturor cabinetelor europene, ca să fie desrobiți de sub jugul lui Schmerling și Bach.“

Relativ la Rusia lordul Fitzmaurice constata, că imperiul rusesc era atunci (în 1890) mai depărtat de Constantinopol decum fusese cu 15 ani în urmă.

„Aceasta este a se mulțumi, zicea dânsul puterii militare a României, și concursului ce ea ar da și ar primi în caz de războiu dela puterile aliate.“ — Azi după 33 de ani de când lord Fitzmaurice a scris aceste cuvinte, putem spune că el a vorbit ca un adevărat profet.

Apariția Memoriului studenților din București și Iași în chestia ardeleană și a Replicii studenților din Transilvania

Cam în același timp memoriul studenților universitari din București și Iași privitor la Românii din Țările Coroanei ungare apărut la 1890 și Replica fraților lor din Transilvania alcătuită

aproape în întregime de nemuritorul Aurel C. Popovici tipărite afară de românește, în franțuzește, italienește, nemțește iar Replica și în englezește și răspândite în toată Europa cultă, au reușit să ne asigure prețioase simpatii și în Englitera.

Gladstone și Unirea Principatelor. Două scrisori ale marelui om de Stat în chestia Românilor ardeleni

Imi amintesc de o scrisoare călduroasă pe care marele Gladstone fost în patru rânduri Prim-Ministru al Angliei, a trimis-o lui Stroe Dumitru Brătianu predecesorul meu la conducerea Ligei din Paris, și unul din tinerii cei mai de seamă ai generației noastre, care fusese între principalii întemeietori și îndrumători ai secțiunii din Paris a Ligei Culturale înființată la începutul anului 1891. El a făcut foarte mult pentru propaganda noastră națională în Capitala Franței. Din nefericire Stroe Brătianu a murit în Aug. 1892 la vârsta de abia 21 de ani.

Iată textul acelei scrisori pe care o reproducem din raportul despre activitatea Ligei Culturale pe anul 1891, Buc. 1892:

„Domnul Meu,

Ca unul care acum 35 de ani am făcut ceea ce am putut ca să favorizez prosperitatea Românilor, susținând Unirea Principatelor Dunărene, pot să Vă asigur, că port încă interes prosperității lor și la întoarcerea mea la

Londra sper să parcurg cu interes broșura ce ați fost atât de bun să mi-o trimiteți.

Al Dv prea fidel servitor

W. E. Gladstone

Brighton 7 Aprilie 1891.

În adevăr ilustrul om de Stat englez a susținut la toate ocaziile cauza Românilor și a Principatelor Dunărene în special.

Astfel la 4 Mai 1858 cerând guvernul Derby să sprijinească dorința exprimată de Muntenia și Moldova spunea: „Desigur cea mai bună rezistență de opus Rusiei este tăria și libertatea celor două țări ce vor avea să se apere împotriva ei. Trebuie să ridicăm o barieră vie între Rusia și Turcia. Și nu există o altă barieră ca piepturile celor liberi“. Dar moțiunea propusă de Gladstone parlamentului englez în favoarea Unirii Principatelor Române a fost respinsă de Camera Comunelor cu 292 voturi contra 114 (citat de N. C. Constantinescu în N. R. Lit. 1911, pag. 212).

Se vede de aici cât de mult simpatiza Marele Bătrân — The Great Old Man (așa era supranumit Gladstone la bătrânețe în toată lumea civilizată, și neîntrecutul campion al libertății popoarelor cu toți cei slabi și oprimați.

La 1893, un an după ce devenise pentru a patra și ultima oară Ministru-Președinte al Angliei fiind în vârstă de 84 de ani i-am trimis din Paris un exemplar englezesc din Replica Studenților români din Transilvania, îm-

preună cu o scrisoare privitoare la *Chestia românească din Ardeal*, la care a binevoit a răspunde prin alăturata scrisoare datată din Londra — Downing street 10, reședința oficială a Premierilor englezi:

Domnului George Moroianu
7 rue Thénard, Paris.

Domnul meu,

Sunt însărcinat de dl Gladstone să Vă mulțumesc de scrisoarea ce i-ați făcut onoarea de a i-o trimite și pe care a primit-o împreună cu Memoriul asupra situației Românilor de sub Coroana Sf. Ștefan.

Primiți Vă rog, Domnul meu, asigurarea simțămintelor mele celor mai distinse.

H. Shand

10 Downing street Whitehall
5 Iulie 1893.

Câteva luni mai târziu în Ianuarie 1894 aflându-mă în Londra într'o călătorie de propagandă — în ajunul procesului Memorandului, Marele Prim Ministru al Reginei Victoria a binevoit a primi dela mine un mic memoriu referitor la suferințele și aspirațiunile neamului românesc din Transilvania. Indrăzneam să fac acest act, știind cu câtă căldură și desinteresare îmbrățișase acest mare bărbat de Stat totdeauna în lunga și splendida lui carieră politică cauza popoarelor oprimate. Cine din cei în curent cu chestiile europene nu-și aduce aminte de faimoasa lui broșură „Bulgarian Atrocities” publicată la 1876

în care Gladstone înfiera crimele ce Turcii le comiteau împotriva Bulgarilor?

Efectele procesului Memorandului Partidului Național Român în opinia publică europeană

De asemenea Memorandul Partidului Național român din Transilvania dus împăratului la Viena, — cu toate consecințele ce i-au urmat a reușit să facă în Europa o diră de lumină în privința nelegiuirilor ce se petreceau în Transilvania cu privire la Români. Guvernul unguresc din acea vreme condus de Wekerle, prin lipsa lui de tact a făcut atunci prin acel faimos proces al Memorandului, cel mai monstruos proces politic al veacului trecut, un mare serviciu cauzei românismului.

Tineretul român răspândit pe la diferitele Universități europene, și în special noi cei din Franța, unde era sediul propagandei române, concentrată la secția din Paris a Ligei Culturale, am căutat să facem cât mai mare vâlvă în jurul marelui proces, ce avea să se judece în Mai 1894 la Cluj, și să angajăm cât mai multe ziare streine spre a-și trimite reprezentanții lor la procesul Memorandului. Personal am făcut în acest scop la finea anului 1893 și începutul anului 1894 o călătorie în Belgia și Anglia stând la Londra aproape șase săptămâni, căutând să iau contact cu ziaristi și cu diversi oameni politici spre a-i interesa în chestia Românilor din Ardeal. Am întâlnit atunci pe mai mulți membri ai parlamentului englez și cunoscuți oameni politici ca Jannes Bryce, Sir Charles Dilke, Labouchère și alții.

III

Un interview cu Lord Fitzmaurice privitor la chestia Românilor ardeleni

Intr'un interview ce mi l-a acordat atunci Lord Fitzmaurice (fost colaborator al lui Gladstone, al lui Campbell Baunermann și al lui Asquith) în diferitele lor cabinete și publicat în numărul din 22 Ianuarie 1894 al ziarului „*L'Indépendance Belge*” din Bruxelles, și care, în acel timp nu făcea parte din guvern și deci a spus în toată libertatea ceea ce gândea. Acest om politic care trăește și azi biciuia în acel interview după cum merita politica brutală a Ungurilor față de Românii din Ardeal.

De oarece acest interview după cât mi-aduc aminte, n'a fost publicat atunci în întregime de nici un ziar românesc, ci toate l'au reprodus numai într'un rezumat telegrafic după ziarul belgian, cred că este locul să-l reproducem aci întocmai după cum el a apărut în ziarul din Bruxelles acum treizeci de ani, spre a se vedea cum era privită și judecată de opinia publică engleză și oarecum de opinia publică europeană situația Românilor din Transilvania.

Iată textul complet și exact al acelui interview, care prezintă astăzi mai mult o importanță istorică și documentară:

„Lord Edmond Fitzmaurice și
chestiunea Transilvană”¹⁾)

„Un Român din Transilvania a fost zilele trecute la Londra, unde a văzut pe Lord Fitzmaurice fost Secretar de Stat la Afacerile Streine în al 3-lea cabinet al Domnului Gladstone. Dânsul a cerut opiniunea acestui om de Stat asupra chestiunii transilvane. Suntem în măsură să publicăm cuprinsul acestei întrevederi. Lord Fitzmaurice cu o deosebită bunăvoință s'a declarat gata să se întrețină cu interlocutorul său despre poziția politică a Românilor din Transilvania și despre raporturile lor cu Maghiarii și cu guvernul din Budapesta. Lord Fitzmaurice a publicat el însuși în această chestiune câteva articole în *Pall Mall Gazette* în cari exprima părerea că Transilvania ar putea să devie un călcâiu al lui Achile pentru Statul austro-ungar. El mai spunea în aceste articole „că Ungurii urmăresc o politică violentă și oarbă, față de naționalitățile supuse Coroanei Sf. Stefan și în particular contra Românilor și că dacă există astăzi pericole pentru tripla alianță și pentru pacea europeană, ele se găseau în Transilvania. Atitudinea provocatoare a minorității maghiare contra majorității române putea să provoace de pe o zi

Publicând interviewul „In d é p e n d a n c e Belge” face următoarea observațiune: „De sine înțeles că noi reproducem această întrevedere din punct de vedere pur documentar, lăsând celor doi interlocutori deplina responsabilitate a afirmațiunilor și sentimentelor pe care le-au exprimat.

pe alta turburări sângeroase cu rezultate incalculabile."

Ori, starea Transilvaniei este astăzi spuneam eu lordului Fitzmaurice, mult mai gravă decum era înainte cu doi-trei ani. Este de ajuns să menționez în această privință procesul de înaltă trădare pe care guvernul maghiar l-a intentat, unor oameni, cari n'au comis altă crimă, decât că uzând de un drept constituțional ei au dus împăratului-rege o petiție, care conținea gravaminele națiunii române.

La redeschiderea sesiunii actuale a Dietei maghiare dnii Wekerle (primul-ministru) și Hieronimy (ministrul de interne) au declarat — ce e drept, — recunoscând oarecum prin aceasta legitimitatea nemulțumirii Românilor, „că guvernul era dispus să facă dreptate la o parte din plângerile lor, *întrucât acestea nu s'ar opune unității Statului maghiar.*” — Dar aceste promisiuni ale Ministerului n'au fost îndestulătoare pentru a liniști pe Români, ci dimpotrivă, de oarece ideia Statului național maghiar este în flagrantă contradicție cu drepturile și aspirațiunile cele mai legitime ale naționalităților nemaghiare. Astfel modul în care guvernul ar vrea să facă dreptate Românilor, ar însemna exterminarea rasei lor ca individualitate națională deosebită.

La acestea Lord Fitzmaurice observă că Maghiarii își câștigaseră multe simpatii în Anglita prin lupta lor eroică din 1848, și acesie simpatii ei nu le-au pierdut încă. Astfel opinia liberală din Anglia a urmărit cu mult interes dezvoltarea

instituțiilor liberale și drepturilor constituționale în Ungaria și Austria. „Chiar acum de curând serbările în onoarea romancierului Maurițiu Jokay prototipul, am putea spune, al spiritului maghiar, au redeșteptat simpatiile noastre pentru Ungaria. Poate ați observat și Dvoastră în ziarele noastre din săptămâna aceasta. Dar pe de altă parte, chiar acei cari sunt cei mai buni amici ai Maghiarilor au văzut cu regret desvoltarea la dinșii a acestui spirit orgolios și ostil celorlalte naționalități din țară, care i-a pierdut în 1849. După părerea mea, Ungurii d'atunci n'ar fi pierdut nicidecum partida, dacă ei ar fi știut să-și alătore și pe celelalte naționalități ale Regatului, în loc de a avea de luptat nu numai cu Austriacii și cu Rușii ci și cu Croații și cu Românii. Aceasta a fost adevărata cauză a capitulării dela Vilagos”.

„De altă parte acest spirit maghiar extrem, continuă Lord Fitzmaurice, are o parte puțin cam ridicolă. Pentru o rasă care nu numără mai mult de șase milioane de suflete, a voi să interzici într'o gară ca cea din Budapesta întrebuințarea ori cărei alte limbi decât cea maghiară, pe care nimeni de peste frontieră nu o cunoaște, poate să irite pe oameni, dar nici decum să-i convertiască. O astfel de exagerare a spiritului național este în contradicere absolută cu pretențiunea Maghiarilor de a fi un Stat modern, și mai ales a orașului Budapesta de a deveni un antrepozit de comerț.

„Este ca și cum am vrea să impunem limba chineză (care și ea este o

limbă foarte frumoasă) la posta din Londra.

„Aceste exagerări sunt nu numai crude, dar și lipsite de abilitate din partea bunilor noștri amici Ungurii și ele sunt deasemenea contra literei și spiritului legilor lor asupra egalității limbilor. Mai mult, ele se opun, promisiunilor celor mai mari oameni de Stat ai lor, ale lui Kossuth în 1849 la Debretin și ale lui Deák mai târziu.

„Eu cred că una din nenorocirile Ungariei, — și unul din diplomații noștri ne-a indicat-o odată, — este, că oamenii ei de Stat nu au ideile așa de largi ca înaintașii lor, așa cum a fost de pildă contele Andrassy (bătrânul). Oamenii aceia fuseseră formați la școala exilului după 1849, ei văzuseră lumea, văzuseră Europa în mare și adevăratele raporturi între națiuni. Astăzi, Ungaria nu mai are decât oameni, fără îndoială de mare talent, dar puțin cam particulariști în ideile lor.

„Dar spuneți-mi, care sunt vederile Românilor din Transilvania în privința raporturilor Constituționale cu Ungaria? S'ar mulțumi ei cu simple reforme administrative cum ar fi de exemplu egalitatea limbilor, sau Româniii voiesc ei reînființarea Dietei Transilvaniei în Cluj sau aiurea, și în acest ultim caz, această Dietă ar avea ea poziția Dietei Croate din Agram față de Parlamentul din Pesta, sau pe cea a Parlamentului din Pesta față de cel din Viena?

(Răspuns):

— Există actualmente (în Ungaria) o lege fundamentală de Stat, — opera

lui Deák și a baronului Eötvös — care acordă Românilor întrebuițarea limbei lor proprii în administrație, justiție și învățământ. Numai cât această lege, cu toate că făcută de Maghiari ei înșiși, a rămas literă moartă.

Administrația și justiția sunt totalmente maghiarizate, iar bisericile și școlile românești pe punctul de a deveni. Astfel o pace durabilă între Români și Maghiari nu poate fi încheiată pe această bază. S'ar putea ca Maghiarii să-și calce din nou angajamentele. Românii voiesc garanții serioase. Ei cer restituirea autonomiei transilvane și iată pentru ce: mai întâi pentru că uniunea acestei țări cu Ungaria a fost făcută în contra voinței exprese a majorității Transilvănenilor, apoi pentru că Românii văd în această autonomie unica și singura garanție a dezvoltării lor naționale în viitor. În ceea ce privește Dieta Transilvaniei, ea ar putea avea puteri analoage cu cea a Croației.

Lord Edm. Fitzmaurice: „O obiecțiune, prima pe care V'ar face-o poate un om de Stat maghiar, ar fi că Dieta Dvoastră ar sfârși, după puțin timp, prin a cere anexarea țării la România. Dezvoltarea rețelei de căi ferate ar putea repede accentua o asemenea mișcare.“

— „Maghiarii chiar acum când nu există Dietă în Ardeal, ne acuză de iredentism. Este o manoperă pentru a se putea opune la restituirea autonomiei Transilvaniei. Spiritul public în Ungaria și în Austria se manifestă tot mai mult pentru federalism, de oarece

această formă de Stat singură poate aduce pacea și concordia între nenumăratele naționalități reunite sub coroana Habsburgilor. Cunosc chiar personalități de o reală importanță, cari împărtășesc părerea, că e necesară o monarhie constituită pe baze federale. România nu ar întârzia să formeze o alianță (cu monarhia astfel constituită) în scop de a opune o barieră puternică împotriva tuturor proiectelor de cucerire ale Colosului rus...

Lord Edmond Fitzmaurice: „In teză generală, ceea ce mă izbește mai ales în toate chestiunile de natură aceasta, este, că e de cea mai mare importanță de a nu pierde din vedere momentele mari, cari domină pe celelalte. Ei bine, nu uitați niciodată, că adevăratul pericol pentru libertatea naționalităților din Orient, cari ca și a Dv. nu sunt slave, este Rusia. Rusia este marele pericol internațional, pentru că este un Stat, care se întemeiază pe principii esențialmente opuse.

„Să nu Vă încredeți mai ales în subminările Rusiei. În orice caz Dv (Românii) sunteți prea aproape de Ruși și aveți de îndeplinit o datorie față de civilizația modernă. Din fericire diplomația rusă nu este așa de fină cum se crede. Este imposibil să-și închipue cineva ceva asemănător cu conduita Rusiei oficiale dela războiul cu Turcia încoace. Țarul nu avea decât să rămână liniștit, el, și după dânsul succesorii lui, ar fi putut deveni împărații morali ai Bulgarilor. Dar marele defect al diplomației rusești este de a vrea

totdeauna să fie prea fină, și de a deveni prea brutală când a pierdut partida.

„Aici, mi-ați indicat că ideea Dv ar fi o confederațiune în care ar intra și România, și Vă întreb, cine ar fi Rege într'un asemenea caz : ar fi Regele Ungariei, sau Regele României ?

— Tocmai pentru a aduce pe Unguri să recunoască pericolul căruia ei expun patria din partea Rusiei, protestează patrioții transilvăneni contra politicii lor violente și oarbe.

În momentul de față, conducătorii Românilor din Ardeal, sunt încă stăpâni ai maselor. Dar în ziua când toate aceste populațiuni, păzitoare ale regiunii celei mai importante din punct de vedere strategic pe care o are Monarhia, ar despera cu totul de îmbunătățirea soartei lor, ele ar putea să plece o ureche complezantă agenților ruși, și atunci vai, ar fi prea târziu pentru guvernul unguresc de a reveni asupra felului său de a governa.

În ceea ce privește federalizarea Monarhiei austro-ungare la care s'ar alătura eventual și România, eu îmi închipuesc, între aceste țări, un fel de alianță defensivă și permanentă, ceea ce n'ar fi posibil în împrejurările actuale. Într'un asemenea caz România și-ar păstra complectamente suveranitatea și independența sa.

Când interviewul a luat sfârșit, Lord Fitzmaurice a repetat, că întocmai ca orice liberal englez, el va avea totdeauna cea mai vie simpatie pentru desvoltarea Ungariei, dar că nu de-

sperează de a vedea pe Maghiari abandonând o politică *imposibilă* ²⁾ și contrară propriilor lor tradiții liberale și de a se pune în fruntea mișcării liberale în Orient alăturându-și în acest scop pe Români ci pe celelalte naționalități. Într'o asemenea politică ar rezida cea mai bună garanție nu numai a libertății ci și a păcii și a însăși existenței Regatului ungar.

IV.

Simpatia lordului Fitzmaurice pentru Români nu s'a desmintit niciodată și acum vre'o șaptesprezece ani — prin anul 1907 mi-se pare, — când lordul Newton a interpelat guvernul englez în chestiunea bandelor grecești în Macedonia, Lord Fitzmaurice pe atunci membru al cabinetului Compbell-Bannrman a răspuns în terminii cei mai categorici susținând drepturile Românilor și ale României în Macedonia și înfierând atentatele bandelor grecești.

Despre chestia această și despre interesul ce ni l'a purtat și cu alte prilejuri și în special în timpul marelui război atât el cât și alte notabilități politice engleze, voi avea ocazia să vorbesc într'o lucrare mai mare în care voi vorbi mai amănunțit despre propaganda română în streinătate dela 1890 încoace și în Franța mai ales.

Cu toate astea un lucru vreau să-l

²⁾ Acest cuvânt *imposibil* la publicarea interviewului a fost omis de ziarul din Bruxelles — o simplă greșială de tipar poate. Cum posed însă între hârtiile mele textul interviewului corectat de mâna lordului Fitzmaurice am crezut necesar să-l restabilesc în mod exact,

menționez chiar aici. Cu ocazia congresului naționalităților nemaghiare: Români, Sârbi și Slovaci — din August 1895 ținut la Budapesta, am trimis câtorva prieteni și cunoscuți ai mei din Apus jurnaliști și alții, între cari venerabilului L. Fitzmaurice câte un memoriu despre rostul aceluși congres. Dsa a avut bunăvoința să-mi scrie dela reședința sa de lângă Bradford — on — Avon la 13 August 1895 spunându-mi că ziarele engleze au adus știri despre acel congres și că unul din acele ziare „se sforțează de a convinge publicul englez, că există între acest congres și mișcarea antisemită, legături foarte pronunțate. În ce mă privește, eu nu cred, dar cum această idee ar putea să Vă strice, profit de această ocazie pentru a Vă preveni, că ea a fost răspândită.“

M'am grăbit să-i răspund mulțumindu-i și arătându-i, că „astfel de informațiuni calomnioase la adresa naționalităților slavă și română din Ungaria erau răspândite de câțva timp într'o parte a presei europene, și autorii acestor acuzațiuni nedrepte nu puteau fi decât Maghiari (în special amici d'ai guvernului din Pesta), cari aveau tot interesul, să prezinte luptele noastre politice nu ca având de scop îmbunătățirea soartei noastre, ci ca fiind îndreptate contra Evreilor și a rasei lor. Manopera ziceam este foarte abilă. Inimicii noștri știu foarte bine ce mare influență au Evreii în presa europeană și prin urmare în mersul politicii internaționale, iară de ce ei caută să ne facă

rău răspândind pe socoteala noastră asemenea calomniilor.

„Este greu oamenilor cinstiti de a lupta contra astorfel de arme. Ceea ce rămâne de făcut naționalităților nemaghiare din Ungaria, și în special Românilor, este de a continua să-și conducă barca lor politică fără încetare în limitele respectului drepturilor altora, după cum ei au făcut-o și până azi. De altmintelega programul votat de congresul naționalităților precum și rezoluțiunile pe cari noi Români le-am luat în diversele noastre adunări politice sunt martore spre a dovedi contrarul de ceea ce inimizii libertăților și autonomiei noastre afirmă, și ați avut dreptate, Mylord, să nu credeți acestor tentative ale unor oameni fără scrupul cari caută să ne discrediteze în ochii Europei.“

Lordul Bryce despre chestia Românilor din Ardeal. El desaproba pasivitatea politică a Românilor

Deocamdată vreau să mai amintesc că între oamenii politici englezi cari au arătat acum vr'o treizeci de ani un interes mai viu cauzei Românilor ardeleni a fost și James Bryce (vicontele de mai târziu), ilustrul istoric mort anul trecut, pe atunci Ministru de Comerț în ultimul cabinet al lui Gladstone, și marele ambasador al Angliei de mai târziu în Statele-Unite. Într'o convorbire mai lungă ce am avut onoarea să o am cu dânsu prin mijlocirea binevoitoare a lord. Fitzmaurice în Ianuar 1894

În Londra, acest om politic s'a interesat de aproape de Starea Românilor din Ardeal, de situațiunea bisericelor noastre, de aceea a școalelor, a administrației și justiției în ce privește pe Români etc. etc. James Bryce n'a aprobat pasivitatea politică a Românilor ardeleni, proclamată după cum se știe de partidul național român la conferința din Miercurea la 1869. Bryce spunea că a fost o mare greșală acea pasivitate și că din contră Români ar fi trebuit să fie mereu prezenți în parlamentul unghuresc ca un protest viu și permanent al nostru împotriva politiceii de impilare a stăpânitorilor maghiari.

Lucrul acesta l-a înțeles vre-o zece ani mai târziu generația mai tânără a Românilor ardeleni și bănățeni, când partidul național rupând cu politica de pasivitate a hotărât să-și trimită reprezentanții săi în Parlamentul din Pesta, unde aceștia aveau să scoată și mai mult în relief importanța politică internațională a elementului românesc din Transilvania, Banat, Crișana și Maramurăș.

Deputații Lucaciū, Cor. Brediceanu, Maniu, Goldiș, Vaida, Pop, Mihali, Vlad, Suciū și ceilalți cari au putut pătrunde în Camera ungară printre baionetele jandarmilor, au reprezentat cu toată demnitatea interesele neamului nostru în acel Parlament oligarhic — unde vocea lor a vibrat cu toată autoritatea întru apărarea drepturilor și revendicărilor noastre politice și naționale. Iar înainte de sfârșitul războiului mondial prin rostul unuia din ei — al drului

Alexandru Vaida — a fost proclamată în Octomvrie 1918 deslipirea pentru totdeauna a nației noastre de sub Coroana sf. Ștefan de către Statul ungar, spre a hotărî singură la Conferința de pace ce avea să vină, de soarta ei viitoare.

A propos de declarațiunea aceasta a D-lui Alexandru Vaida Voevod în parlamentul din Pesta nu voi uita nici odată efectul extraordinar ce ea l-a făcut într'una din ședințele Consiliului pentru unitatea națională a Românilor din Paris, când s'a aflat de acest important eveniment. Noi cei cari ne găsim în străinătate în timpul războiului și mai ales cei cari făceam propagandă urmăream de săptămâni întregi la Londra unde eram puțini, dar mai ales la Paris unde erau cei mai mulți Români refugiați — urmăream zic în ziarele streine și mai ales în cele din Viena cari ni se trimiteau din Elveția, ca să aflăm ce se mai petrece prin Ardeal. Noi așteptam din zi în zi o declarație în sensul de mai sus din partea alor noștri.

La începutul lui Octombre venisem pentru câteva săptămâni din Londra la Paris spre a lua parte la ședințele aceluși consiliu prezidat după cum se știe de Take Ionescu și al cărui vice-peședinte era inimosul patriot oltean Dl *Pavel Brătășianu*, care a ajutat mult nu numai cu cuvântul dar mai ales și cu punga cauza română la Paris. Ședințele Consiliului se țineau la Hotel des Deux Mondes din Avenue de l'Opera.

La una din aceste ședințe a sosit pe neașteptate din Stockholm o radiogramă

a D-lui Derussi în care se comunica Consiliului cuprinsul istoricului discurs al lui *Alexandru Vaida* din Camera Ungariei. A fost un strigăt unanim de bucurie și de înaltă satisfacțiune patriotică din toate piepturile. La auzul acestei vești întăritoare de inimă ni s'a luat ca o piatră de pe suflet. Imediat presa franceză a fost înștiințată despre această hotărîre a Românilor din Ardeal, de asemenea guvernele aliate, care cu puține zile înainte trimiseseră lui Take Ionescu prin scrisori de-o rară căldură și simpatie pentru cauza românească semnate de miniștri lor de Externe Pichon, Balfour și Sonnino recunoașterea Consiliului Unității Române ca singurul for autorizat cu care Alianții aveau să discute chestiile românești până la deschiderea Conferinței de pace, sau cel puțin până avea să fie înlăturat guvernul germano-fil din București.

Guvernul englez face prin jurnalistul Fitz-Gerald o anchetă în Transilvania

Tot cam la acea epocă prin Noembrie 1893, guvernul englez dându-și seama de importanța chestiunii române din Ardeal a trimis, — se zice tot la sugestia lui James Bryce, care pe lângă portofoliul comerțului pe care-l deținea în Ministerul bătrânului Gladstone, mai era și mâna dreaptă a lordului Kimberley ministrul de Externe al Cabinetului, — pe vestitul jurnalist Fitz-Gerald, care-și câștigase o notorietate europeană în timpul războiului ruso-românoturc din 1877 prin promptitudinea cu

care informa în mod foarte amănunțit presa engleză despre evenimentele de pe câmpul de război din Balcani. Acest ziarist de seamă, doi ani mai târziu, la 1895 a căzut victima unui complot la Sasun în Mesopotamia, unde se dusesse să ancheteze masacrele pe care Turcii le puseseră la cale împotriva Armenilor. S'a spus atunci că chiar Sultanul Abdul Hamid, Sultanul roșu cum îi mai zicea, ar fi trimis pe asasini să răpună pe Fitz-Gerald.

Am spus mai sus că Fitz-Gerald a fost trimis în Ardeal chiar de guvernul englez și știu aceasta cu toată certitudinea. În adevăr la sosirea lui Fitz-Gerald în Ardeal ziarele au înregistrat știrea că el fusese trimis la noi în anchetă de ziarul *Daily News* din Londra. Și aceasta era un semn bun pentru importanța ce se acorda cauzei naționale române în Anglia, de oarece acest ziar era organul guvernului Gladstone. Din izvorul cel mai autentic am aflat însă pe timpul șederei mele în Londra cu ocazia vizitei de care vorbesc mai sus, că Fitz-Gerald fusese într'adevăr trimis de ministerul de Externe englez, căruii avea să-i relateze despre impresiile câștigate aici cu privire la luptele Românilor împotriva politiceii asupritoare din Budapesta.

Fitz-Gerald sosind în Transilvania a vizitat pe Doctorul Rațiu la Sibiu, și pe alți fruntași ai Partidului Național, pe cei doi metropoliți ai Românilor ardeleni, a luat apoi contact cu Români din Brașov prin Aurel Mureșianu și alții, a fost în Banat unde a întâlnit pe frun-

tașii noștri d'acolo și se spune că a fost deosebit de încântat când cu unul din ei — cu Alexandru Mocsony a putut vorbi în limba engleză. D'aici a trecut apoi la București unde a avut convorbiri cu conducătorii Ligei Culturale și probabil și cu unii din membrii guvernului de pe atunci și cu alte notabilități.

N'am putut afla nici odată — în călătoriile mele ulterioare la Londra, — cu ce impresii se va fi dus de pe la noi acel vestit gazetar, căci după știința mea el n'a publicat nicăiri un raport despre vizita lui în Transilvania. Un asemenea raport confidențial va fi existând probabil în arhivele Ministerului de Externe din Londra, căci este știut că Ministerul de Externe al Angliei primește de multe ori rapoartele trimise de corespondenții externi ai marilor cotidiane engleze asupra situațiunii politice, militare, sociale și economice a țărilor unde ei rezidează. În special multe din rapoartele corespondenților ziarului *Times* servesc de ani îndelungați „Foreign Office”-ului ca izvoare suplimentare de informații cu privire la situația politică europeană și extra europeană, alături de rapoartele diplomatice ale ambasadurilor și celorlalți trimiși ai Majestății Sale Britanice în țările streine. În această țară a libertăților și a tradițiilor celor mai frumoase se apreciază cu adevărat jurnalele serioase și ziaristii de valoare.

Meetingul dela Universitatea din Oxford din 5 Martie 1894 în favoarea Românilor din Ardeal

Tot aici e locul să amintesc, și anume cu oarecari amănunte, despre celebrul meeting dela Universitatea din Oxford ținut în Martie 1894 în prezența și cu concursul unui mare număr de învățați și de intelectuali englezi.

Printre inițiatorii și oratorii meetingului amintesc pe profesorii Bridges, — șeful de atunci al Școalei pozitivistice engleze, Ball, Carlyle, pe o distinsă profesoară franceză domnișoara J. Del, homme bursieră a Statului francez la acea Universitate și pe ilustrul filolog Morfill care a prezidat meetingul și care a ținut cu acea ocazie o cuvântare clasică despre Români. În acel discurs Morfill a spus între altele: „Am vizitat în trei rânduri România și frumoasa țară a Ardealului și am cunoscut de aproape acest interesant popor. Este curios să găsești un popor de viță nobilă și vorbind o limbă derivată din cea latină, care cu toate persecuțiile la care este expus înflorește totuși cu putere (vigurosly) așa departe în răsăritul Europei.”

Dupăce explică marea asemănare a limbei române cu limba latină, Morfill condamnă tendința de maghiarizare a Ungurilor, înfierând politica guvernului din Pesta, care dedea în judecată ca trădători de patrie pe autorii Memorandumului dus împăratului, și a terminat apelând la simpatia conaționalilor săi pentru cauza unei națiuni plină de viață, harnică și muncitoare, care nu

are alt dor decât acela de a fi un element de cultură important în sânul marelui familii europene.

Manifestațiunea dela Oxford a fost una din cele mai demne și mai impunătoare din câte au avut loc vre-odată în streinătate, în favoarea românismului, atât prin marele număr de învățați și de intelectuali cari au inițiat-o și au condus-o, cât și prin faptul că ea a avut loc în Aula celei mai celebre universități engleze.

La acel meeting au participat și doi Români și anume reposatul Dumitrie Ghică fiul lui Ion Ghica patriotul din pleiada luptătorilor din 1848 fost prinț de Samos, președinte al Academiei române și fost Ministru al României la Londra dela 1882 până la 1892. Mi se spunea în Londra că legațiunea noastră din Anglia era înconjurată atunci cu multă simpatie și considerație din partea corpului diplomatic și a cercurilor oficiale engleze, grație calităților deosebite ale lui Ion Ghica bărbat cu o vastă cultură literară și economică (Cine n'a citit frumoasele lui cărți: „Convorbiri Economice” și „Amintiri din Priebegie” atât de atrăgătoare și azi) și ale soției sale venerabila Principesă Alexandrina Ghică — care trăeste și azi la vârsta de aproape o sută de ani — și care știa să primiască la legația țării noastre ca o adevărată cucoană mare.

Dimitrie Ion Ghică își făcuse studiile la universitățile engleze, avea deci relații pretioase în Anglia și el fusese anume trimis la Oxford, spre a participa la meeting, din partea Ligei culturale din București.

Dimitrie Ghica carea vorbea perfect englezește, a luat cuvântul la acel meeting explicând în mod amănunțit celor prezenți programul politic al partidului național român din Transilvania și arătându-le acelor streini de seamă cari îl ascultau, că acest program nu conținea nimic anarhic și revoluționar — după cum ne calomniau Ungurii, ci numai revendicările cele mai legitime și mai naturale, ale unui popor de trei milioane. Dimitrie Ghica a publicat atunci o relație mai lungă despre Chestia Română în Pall Mall Gazette.

Celălalt Român care a participat la meetingul din Oxford a fost profesorul Marin Demetrescu care audia atunci cursurile de istorie la acea universitate și care și-a avut și el un prețios rol informativ cu acel prilej.

Cu ocaziunea aceea un schimb de telegrame și de scrisori din cele mai inimoase a avut loc între fruntașii ardeleni și cei din Regat și între organizatorii meetingului.

Publicăm mai jos câteva din acele scrisori ca pe niște interesante documente ale timpului din care se va vedea în mijlocul căror simțăminte nobile și înălțătoare s'a desfășurat manifestația dela Oxford pentru Românii din Ardeal și câtă recunoștință și duloșie a deșteptat acest eveniment în toate inimile românești.

Incepem cu scrisoarea regretatului dr Ioan Rațiu către profesorul Morfill, prezidentul meetingului :

Ilustre Domnule Profesor,
Ieri, 5 Martie în ziua ținerii mee-

tingului din Oxford a cărui prezidenție ați avut însemnata bunăvoință a o primi, am expediat la adresa Dvoastră următoarea telegramă :

„Les Roumains reconnaissants des sympathies du peuple anglais envers peuple roumain, manifestées par organisation meeting, vous adresse par ma parole leurs plus chaleureux remerciements et félicitations.

ss Dr. Rațiu

Président du Parti National
Roumain:

Ținem de a noastră datorință de a Vă reînoi prin aceste rânduri adâncă noastră recunoștință pentru sprijinul puternic ce ni-l aduceți întru biruința cauzei noastre drepte, căci suntem convinși, că n'ați fi îmbrățișat cauza noastră, dacă nu V'ați fi convins dinainte din izvoare demne de încredere, că într'adevăr cauza poporului român asupra-rit este dreaptă și că deslegarea ei pe cale pacinică este în interesul păcii generale.

Pe de altă parte noi atât din istorie, cât și din experiența de toate zilele știm că orice cauză ce găsește sprijin printre reprezentanții luminați ai nobilului și iubitorului de libertate popor englez, are cele mai sigure șanse de a isbuti. Ori și când e vorba de emanciparea vr'unui popor asupra-rit, privirile acestuia se îndreaptă spre libertățile de care se bucură poporul englezesc și cuvântul oamenilor politici și de știință ai lui cade cel mai greu în cumpănă

înaintea conducătorilor popoarelor de pe continent.

Binevoîți dar ilustre Domnule Profesor a primi mulțumirile noastre adânc simțite, rugându-Vă respectuos a le exprima cu vr'o ocazie tuturor persoanelor ce au binevoit a îmbrățișa cauza noastră sau cel puțin a se interesa de ea.

Rugându-vă a primi totodată și expresiunea stimei noastre celei mai mari, suntem ai Dvoastră :

Dr. ION RAȚIU,

Președintele Comitetului Central al
Partidului Național Român.

S. Albini, secretar.

Sibiu 6 Martie 1894.

Scrisoarea profesorului Morfill către dr Ion Rațiu :

Președinte !

În numele meu și al colegilor mei Vă rog să exprimați mulțumirile noastre călduroase compatrioților Dvoastră pentru telegramele ce ne-au trimis la 5 Martie c. cu ocazia meetingului asupra chestiunii Românilor din Transilvania. Toate telegramele au produs o profundă impresie asupra numerosului auditor. De atunci am primit în continuu noue telegrame. În special am fost mișcați de manifestațiunile exaltaților din țară, ale studenților din Pesta, Cluj, Cernăuți, Deva, Timișoara. Toate clasele societății ne-au trimis felicitările lor. Toate dovedesc cât de puternic este simțământul conștiinței naționale în sufletul poporului Dvoastră.

Admirăm devotamentul Dv în lupta pentru viața națională. Vă dorim curaj

și succes desăvârșit, și fiți siguri că simpatia bărbaților noștri celor mai luminați nu Vă va lipsi. Dovadă moțiunea propusă de dr I. W. Bridges șeful școlii pozitiviste engleze, susținută de venerabilul W. Spooner, care în cele mai vii aplauze a exprimat dorința ca poporul român din Transilvania, să obțină autonomia națională și a repetat că Ungurii, cari acum 46 de ani au deșteptat prin suferințele lor simpatia Angliei, tratează azi într'un mod neuman pe celelalte naționalități.

Am onoare a rămânea al Dv credincios

W. R. MORFILL

Profesor universitar și prezidentul meetingului.

Dna Otna Ball soția profesorului Ball dela Universitatea din Oxford și unul din cei mai călduroși sprijinitori ai cauzei Românilor ardeleni a trimis Dnei Emiliă Rațiu următoarea scrisoare:

Oxford, 11 Martie 1894.

Scumpă Doamnă Rațiu!

Sper că veți fi primit zilele acestea un raport despre meetingul dela St. John's College (Oxford).

Toți cei prezenți au fost atât de mult impresionati și au arătat adânci simpatii pentru poporul Dv din cauza relelor ce i se fac. Mare mulțumită pentru frumoasele și interesantele fotografii ale țărănilor români, ei ne fac să dorim mai mult ca oricând să ajungem

În plăcuta poziție de a cerceta frumoasa Dv țară. Ți asigurându-Vă de simpatia și interesul cari au fost deșteptate în soțul meu și în mine, și pe care noi vom căuta pe toate căile a le împărtăși și altora, rămân scumpă Doamnă a Dv sincer devotată

OTNA H. BALL.

V

Următoarea telegramă a mai fost trimisă atunci la Oxford din partea prezidentului ligei culturale răposatul V. A. Ureche:

W. R. Morfill

Oxford

Marele Ministru Pitt zicea că forța politicea orientale a Angliei depinde de vitalitatea popoarelor cari locuiesc Peninsula Balcanică. Urmăriți aceeași politică înțeleaptă și generoasă. Meetingul dela Oxford este o nouă probă. Românii au înțeles de mult că dela marea națiune engleză pot să aștepte succesul în lupta pentru drept și naționalitate.

În numele comitetului executiv al Ligei Culturale a Românilor Vă rugăm de a primi și de a face să se primească de către ilustri vostri colegi ai meetingului viile sale gratitudini.

Prezident URECHE,
prof. universitar, senator, fost ministru.

De asemenea următoarea scrisoare a fost trimisă din București dlui Morfill de patru fruntași ai vieții publice din Ardeal cari se găseau în Capitala vechiului Regat :

„De pe pământul României libere salutăm cu recunoștință nobilul meeting întrunit în cauza prigonirilor ce le îndură poporul nostru românesc din Ungaria și Transilvania. Suntem siguri că întreg poporul nostru se asociază la expresiunea grațitudinei noastre pentru umana Domniei Voastre interesare.

Chestia română în starea ei actuală constituie un pericol serios pentru starea generală a Europei.

Noi luptăm pentru drepturile noastre naționale însă în acelaș timp și pentru civilizațiunea apuseană.

E o dulce mângâiere pentru noi când vedem că generoasa națiune engleză apără libera dezvoltare a tinerelor națiuni din răsăritul Europei.

ss. Dr V. LUCACIU,
IULIU COROIANU,
EUGEN BROTE,
AUREL C. POPOVICIU.

Domnișoara Del'homune o profesoară franceză — care urma cursurile de literatură engleză la Universitatea din Oxford ca bursieră a Statului francez, care-și câștigase cunoștințe despre poporul român și prinsese simpatie pentru el din scrierile celebrilor ei compatrioți Quinet și Michelet deasemenea a luat o parte din cele mai active la aranjarea meetingului din Oxford, unde ea a

ținut o savantă și insuflețită conferință despre Români, a trimis Dnei Emilia Rațiu următoarea călduroasă scrisoare:

Scumpă Doamnă!

Sunt adânc mișcată de mulțumirile pe care ați avut bunătatea a mi le trimite în numele Dv precum și în cel al Doamnelor române:

Voiu tălmăci Doamnelor Engleze cuvintele pe care li le adresați și cred a putea răspunde că Domniile lor vor fi foarte plăcut atinse de ele. Toate acelea cari au ajutat la succesul meetingului nostru, au — am pentru asta dovezi — o simpatie sinceră pentru surorile lor Române.

Toate au admirat fotografiile pe care ați avut amabilitatea a ni le trimite. Sunt sigură că multe dorințe pentru triumful cauzei voastre drepte au fost exprimate atât în ziua de cinci Martie cât și de atunci încoace.

Vă mulțămesc, Doamnă, personal pentru cuvintele Dv binevoitoare, pe care le voi păstra în dulce amintire...

Binevoiți a crede că în calea modestă unde mă aflu voi lu totdeauna în apărare pe aceia pentru care luptați și îndurați atâtea prigoniri.

Am citit broșura scrisă de Dșoara fca Dv și îmi iau voe a Vă spune că am fost mișcată până la lacrimi. În vorbirea mea am citat câteva pasagii din broșură, care au fost ascultate în tăcere, ca în biserică. Așa dară ați fost de față printre noi, Doamnă, și suferințele voastre au fost mai vorbitoare decât cuvintele mele.

Binevoiți, scumpă doamnă, a primi omagiul înaltului meu respect și expresiunea simpatiei mele foarte vii pentru toți cei cari sufer în Transilvania și Ungaria.

Oxford 20 Martie 1894.

J. Del'homme.

Aceeași entuziastă prietenă a neamului nostru, care a continuat și pe urmă a sprijini cauza Românilor ardeleni în Engllitera printre numeroasele relații ce și le răcuse acolo, mi-a trimis alăturata scrisoare ca răspuns la o telegramă a mea, de felicitare și mulțumire pentru partea importantă de colaborare pe care o avusese la reușita așa de frumoasă a meetingului din Oxford.

Oxford, 14 Martie 1894

Domnul meu,

Vă cer scuze de a nu Vă fi mulțumit încă pentru felicitările, pe care ați avut bunătatea să mi le trimiteți. Am avut mult de lucru de când cu meetingul și corespondența mea a fost neglijată. Bunele Dv. cuvinte m'au mișcat adânc și Vă mulțumesc din toată inima.

Mi-se pare, că n'am avut nici un merit ridicându-mi vocea pentru o cauză justă. Am putea oare rămânea indiferenți la suferințele fraților?

Binevoiți a crede, Domnul meu, că voi continua a propaga adevărul asupra situațiunei Românilor din Ungaria și a deștepta în jurul meu simpatii în

favoarea acelora, cari luptă atât de nobil pentru apărarea libertății lor.

Pot să afirm, că amicii mei din Oxford nu vor uita seara de 5 Martie și că mulți dintre ei se vor interesa mereu de chestiunea română. Succesul nostru mi se pare de un fericit presagiu pentru frații voștri.

Dacă aș fi în stare să le împărtășesc admirația și simpatia pe care o resimt pentru toți cei cari suferă în Transilvania și Ungaria, cred că ar fi repede câștigată cauza lor.

Binevoiti a primi asigurarea întregului meu devotament.

J. Del, homme.

N'am întârziat de loc a răspunde cuvintelor atât de generoase de mai sus prin alăturata scrisoare :

Paris 17 Martie 1894.

Stimată Domnișoară,

Inapoiindu-mă la Paris pe care'l părăsisem pentru câteva zile, am găsit scrisoarea ce mi-ați făcut onoarea a mi-o trimite.

Nobleța și generozitatea sentimentelor cari se degajază, din cuvintele D-voastră m-au mișcat adânc, și au întărit în mine speranța că această chestiune română așa de puțin și așa de rău cunoscută până acum, în Occident, grație sprijinului oamenilor de bine, va atrage atențiunea tuturor acelora cari se interesează de pacea, progresul și prosperitatea omenirii. Vă mulțumesc sincer, și cu atât mai virtos că eu în-

sumi sunt Român din Transilvania și aparțin prin urmare națiunii, atât de crud și de nedrept oprimată al cărei drept la o viață mai bună l'ați apărut D-voastră cu o elocință atât de pătrunzătoare și de mișcătoare.

Fiți sigură Domnișoară că meetingul din Oxford, a cărui bună reușită se datorește în mare parte și Dvoastră, va avea la noi un mare răsunet și va contribui mult spre a susține și a încuraja pe frații mei din văile și plaiurile Carpaților în lupta lor pentru păstrarea limbei și naționalității.

Bine voiți a primi expresiunea simțimentelor mele celor mai respectuoase.

George Moroianu

Domnișoara Del'homme tot timpul cât a mai rămas în Eugiltera a continuat să lucreze pentru cauza Românilor Ardeleni, cu un devotament și o însuflețire demne de toată recunoștința și admirațiunea noastră.

După meetingul din Oxford dânsa a plecat la Londra și acolo a bătut la ușa redacțiilor jurnalelor celor mai importante — și a cercetat o mulțime de oameni politici englezi solicitându-le sprijinul desinteresat pentru cauza noastră națională. Intr'o scrisoare pe care mi-a adresează din Londra la finea lui Mai 1894, drep răspuns la una a mea pe care i-o trimisesem din Viena în călătoria mea din Paris spre Cluj unde am asistat în ultimele trei zile la debaterile procesului memorandumului și la mândra și înălțătoarea declarație a doctorului Ratiu în fața juraților unguri

— care a încoronat atât de glorios procesul memorandumului, declarație care a apărut în întregime într'o traducere a mea în Journal des Debats — ediția albă dela începutul lui Iunie 1895, în aceea scrisoare zic Dșoara Del'homme îmi trimite noutăți din cele mai interesante cu privire la mersul chestiunii române în Anglia. Iată câteva pasaje din aceea scrisoare :

„Am primit broșurile ce mi le-ați trimis din Paris, precum și scrisoarea Dv. din Viena, și Vă mulțumesc pentru ele. Am să Vă dau noutăți bune despre mersul chestiunii Române în Anglita; am fost interwievată de unul din cele mai răspândite ziare englezești (este vorba de „Daily Chronicle“) și veți vedea, că lumea începe însfârșit să acorde o oarecare importanță cauzei noastre. Este inutil să Vă explic că noi datorim atențiunea (ce ne-a dat-o) „Daily Chronicle“ influenței câtorva membri ai parlamentului. De oarece sunteți în Transilvania îmi închipui, că poate veți întâlni pe Doamna Rațiu, îmi permit deci a Vă ruga să fiți interpretul meu pe lângă dânsa și de a o întreba dacă a primit ultimele trei scrisori ale mele.

„In ultimele două (recomandate) o rugam să-mi dea anumite amănunte, cari mi sunt indispensabile, Vi le repet și Dv. aici, și V'aș fi extrem de îndatorată dacă mi-ați răspunde la ele cât mai neîntârziat :

„1. Cum era compus juriul din Cluj? (e vorba de Curtea, care a condamnat

pe memorandiști). Jurații erau ei numiți de ministerul Justiției, sau erau aleși — și în acest din urmă caz de cine? Este o mare diferență în englezește între: *judecători* și *jurii*, și este tocmai ce vreau eu să știu.

„2. Pentru ce motive a fost ales Clujul în locul Sibiului ca sediu al Curței cu jurați?

„Tin mai ales să am explicațiuni clare asupra compunerii Curței (cu jurați), care a condamnat pe acuzați.

„Am vorbit foarte serios mai multor membri ai Parlamentului și toți sunt de acord că este necesară o agitațiune prin presă. Eu am deschis focul, dar cine-l va continua când voi fi plecată de aici?

„Mă adresez Dvoastră în mod cu totul particular, Domnul meu, pentru că am mare încredere în luminile Dv. Iată ce zic consilierii noștri: *Trebuie să vie la Londra un Român din Transilvania, care să cunoască bine chestiunea, să fie un tânăr inteligent, cult și capabil să-și facă prieteni. El și-ar creia repede o mulțime de relațiuni, mai întâiu pentru că l-aș introduce eu într'o mulțime de părți. Odată ajuns aici la fața locului, el ar ținea viu interesul pentru cauză și când chestiunea va fi fost bine agitată, nu mă îndoiesc nici un moment că una din persoanele cari au deja simpatie pentru noi, va adresa o interpelare în Parlament. Sunt sigură că acest lucru îl vom câștiga în iarna aceasta, dacă planul meu va fi urmat. Eu nu pot să răspund în numele meu la seria de scrisori cari vor apărea cu*

siguranță (cu privire la chestia românească), dar le voi scrie bucuros în englezește. Luna viitoare am examenul meu, și mă voi întoarce în Franța, asta vrea să zică, că cu toată bunăvoința mea, activitatea mea se va lucetini.

„Vă propun deci de a mă ajuta să găsesc un corespondent serios care să se poată însărcina de a răspunde dacă va fi nevoie în Daily Chronicle.

„Im veți răspunde că Românul care va veni la Londra va avea puțină trecere din cauză că n'ar vorbi cu înlesnire limba, sau n'ar vorbi-o deloc, — fiți sigur însă că cu franceza toți oamenii mai de seamă Vă vor înțelege, și când veți avea de aranjat un meeting, lucru lesnicios la Londra cu prietenii cari ne vor ajuta știți, că concursul meu Vă este așigurat.

„Dar să mă rezum: un Român din Transilvania este necesar la Londra. Trebuie să interesăm presa — trebuie să aranjăm meetingur. Cheltuelile vor fi mai puțin importante aici ca pretutindeni în altă parte: presa ne va deveni încurând simpatică, veți judeca aceasta prin jurnalul pe care vi-l trimit. Imi permit de a vă exprima o dorință în privința ziarului Daily Chronicle (care consacrase un frumos articol Chestiunii Române): Directorul lui a binevoit a ne rezerva o coloană pe pagina primă. Nu ar fi o bună diplomație de a-i scrie un cuvânt de mulțumire? Ar fi măgulit și interesul lui pentru cauză ar deveni mai viu, sunt convinsă.

„De asemenea trebuie să mulțumim pe dl Byles și pe soția lui, cari au fost de o extremă bunătate și vor fi în viitor, nu mă îndoiesc de loc, cei mai buni prieteni ai noștri.

„Iertați-mă că Vă dau toate aceste amănunte, dar sunt din toată inima cu Românii din țara Dv. a căror cauză aș vrea să o văd avansând prin toate mijloacele, și Dv. știți că lucrurile cele mai înfime în aparență pot avea cele mai mari efecte.

„Am scris la Oxford pentru autografele *) de care trebuia să mă ocup și-mi pare rău să Vă spun, că nu le-am primit încă, ceea ce mă face să presupun că prietenii mei au plecat în vacanță.

„Nu-i nevoie să Vă rog să mă țineți în curent cu ceea ce se petrece în Transilvania, de oarece știți, că nu numai eu mă interesez, dar *trebuie* să dau informații și celor cari mi le cer... etc. etc.

Am dat aceste pasage din scrisoarea Dșoarei Del, homme mai mult spre a se vedea cu ce însuflețire și cu ce admirabil devotament desinteresat ajunseseră unii intelectuali streini de seamă să se pună în serviciul cauzei noastre naționale. Dar voiam să mai arăt prin aceasta și felul cum pricepeam și cum credeam noi cei grupați

*) Este vorba de autografele oamenilor mari din Franța, Italia, Belgia și Anglia, pe care le strângem, fie direct noi cel dela liga din Paris, fie prin prieteni d'oi cauzei noastre și care erau destinate Albumului de voci latine publicat de V. A. Ureche după conținutul memorandiștilor.

în jurul ligei din Paris, că este bine, că trebuie să facem propaganda noastră în streinătate pentru chestiunea națională.

Inspirându-ne numai din dragostea de neam și de interesele lui cele mai curate, și mai bine înțelese, noi reușisem să punem în serviciul cauzei noastre naționale o mulțime de publiciști, de gazetari și de oameni politici din Franța din Belgia din Anglia și d'airea, fără nici un sacrificiu material, pe care nici nu l-am fi putut face de altfel, ci numai din pură convingere ce știusem să le-o inspirăm, că apărăm o cauză dreaptă între toate. În ce mă privește pe mine personal metoda ce am întrebuințat-o totdeauna când am informat presa streină sau pe vre-un om politic din Apus în chestiile noastre naționale, a fost de a cerne mai întâiu orice informație prin trei site ca nimeni să n'o poată desmînți. Pe urmă mai niciodată, sau numai foarte rar iscăliam o informație sau un articol de propagandă românească în vre'un ziar strein, și numai când era absolută nevoie s'o fac, de oarece eram de convingerea, că scrisul în asemenea chestii avea mai mult efect și o mai mare autoritate când venea dela streini, decât dacă ar fi venit dela noi Români, cari puteam fi priviți ca parte interesată și bănuți de parțialitate. De aceea am preferat să informez mai bucuros pe scriitorii streini, ca ei să ne apere apoi cauza cu toată autoritatea necesară și șansele de izbândă.

Mi-aduc aminte că 'ntr'o zi din anul

1893 când prietenul meu Valeriu Branîşce fusese condamnat la închisoare și internat la Vác, — unde vizitându-l într'o zi fratele său Victor — azi redactor la Gazeta Transilvaniei, — Directorul temniței le-a interzis să vorbească între dânșii românește, iar ei revoltați de acest gest barbar și nevoind să-și spună nimic în ungurește au preferat să tacă uitându-se lung unul la altul și strângându-și mâinile cu ochii în lacrimi s'au despărțit. Citisem de curând acest lucru în ziarele noastre din Ardeal când am fost într'o zi la dl Clemenceau Directorul ziarului La Justice, rugându-l să acorde ospitalitatea popularului său ziar comitetului Ligei din Paris, când avea de comunicat câte ceva în chestia transilvaneană și îi povestiu Tigrului (se știe că toată lumea în Franța și în special presa franceză supranumește pe Dl Clemenceau „Tigrul” pentru a arăta prin aceasta extraordinara lui energie) între altele și cazul fraților Branîște de mai sus, exprimându-mi dorința de a-l face cunoscut opiniei publice franceze prin ziarul său. Ilustrul polemist mi-a răspuns atunci că ne pune bucuros la dispoziție coloanele ziarului său cu condiție însă ca știrile ce-i vom comunica să fie triate și controlate cu severitate ca nimeni să nu le poată desminți, spre a ne putea asigura un concurs permanent al ziarului.

Așa am făcut și așa am și reușit să câștigăm pentru cauza română pe cele mai importante ziare din Paris și din Belgia cum erau: *Le Journal des Débats* al lui G. Patinot. *La République Française* a lui Jules Méline în care

Félix Leseur ne apăra cauza cu o dragoste și o elocință incomparabile, *La Justice* a lui Clemenceau unde Pichon fost Ministru de Externe în cabinetul Clemenceau era atunci secretar de redacție, *Le Siècle* al lui Ives Guyot, în care Garreau scria regulat cu multă căldură în chestia transilvăneană, *Le Gaulois*, *L'Intransigent* al lui Henri Rochefort, *La Libre Parole*, din când în când și *Le Temps*, apoi *La Réforme* și *L'Indépendance belge* din Bruxelles etc., etc.

Cazul dela Vacz al fraților Braniște l'am povestit apoi într'un articol din *La Justice* care ne primea informațiile în chestia transilvăneană. După ce a fost publicată sentința în Procesul Memorandului Clemenceau a scris în ziarul său un splendid articol de fond în care biciuia cu cunoscutu-i talent sălbeteca sentință a juriului maghiar din Cluj, articol pe care autorul l'a trimis în loc de orice autograf să fie publicat în *Album de voci latine* al lui Ureche.

Eram în ziua de 14 Iulie 1918 în Londra sosit de câțva timp din Rusia sovietică unde fusesem aproape două luni împreună cu nevasta mea prizonierul bolșevicilor într'un tren diplomatic unde se găseau toți reprezentanții Aliaților la Petrograd și care ne plimba prin Finlanda din stații în stații fără ca Bolșevicii să ne permită să ne dăm jos din vagoane pe timp mai îndelungat sau să atingem frontiera suedeză pe unde să putem intra în Europa civilizată. În momentele acelea înfrigurate de luptele aprige împotriva dușmanului comun, En-

glezii serbătoreau această zi mare din istoria Franței întocmai ca Francezii, căci pe străzile din Londra fluturau în ziua de 14 Iulie zeci de mii de stindarde cu tricolorul francez, alături de totatătea drapelule englezești. În ziua aceea își sărbătorea și Clemenceau aniversarea de 77 de ani. Fără să vreau m'am dus cu gândul în urmă cu un sfert de veac când marele bătrân care conducea acum la această vârstă înaintată cu atâta vigoare, hotărâre și înțelepciune destinele Franței, aș putea zice ale lumii, căci fără marea lui autoritate, fără marea lui dibăcie și pricepere în momentele cele mai primejdioase prin care a trecut lumea, victoria n'ar fi fost câștigată, mă duceam zic cu gândul la anul 1893 când dl Clemenceau ne deschisese cu atâta generositate coloanule ziarului său pentru apărarea cauzei Românilor din Ardeal și fără să mai stau mult la îndoială am luat condeiul și i-am trimis următoarea telegramă de felicitare, recunoștință și admirație pentru el și marea lui patrie :

Exelenței Sale

Domnului George Clemenceau,

Președintele Consiliului de Miniștri

PARIS

Un Român transilvănean, care a colaborat pe vremuri la ziarul Dvoastră „La Justice” pentru a apăra cauza fraților săi opriți, roagă pe Exelența Voastră să primească cu ocaziunea sărbătoarei naționale a Franței și pentru a șaptezeci și șaptea aniversară a naș-

terei Dvoastră felicitările și omagiile lui cele mai respectuoase, precum și urările lui cele mai călduroase pentru victoria armatelor aliate și pentru prețioasa Dvoastră sănătate

Ziua de 14 Iulie a anului acestuia, nu este numai o îndoită sărbătoare națională pentru Franța — al cărei curajos și glorios apărător sunteți în aceste timpuri homerice, Domnule Prim Ministru, dar prezența Dvoastră în capul guvernului francez, constituie totodată garanția cea mai sigură pentru lumea civilizată și pentru națiile oprimate, cum este a mea, pentru apropiata lor liberare din cea mai neagră tiranie, care a amenințat și dezonorat vreodată omenirea.

George Morolans

Cincisprezece zile în urmă am primit prin legațiunea noastră din Londra următoarea scrisoare dela ambasadorul Franței din Londra :

Ambassade de France à Londres

30 Iulie 1918

Domnul meu,

„Domnul Președinte al Consiliului de Miniștri mă însărcinează să Vă confirm primirea telegramei Dvoastră din 14 Iulie prin care i'ați exprimat felicitările Dv pentru ziua sa aniversară, și prin care îi făceați urările Dv. pentru victoria cauzei Aliaților.

Domnu Clemenceau mă roagă să Vă spun cât a fost de mișcat de aducerea

Dvoastră aminte și mă însărcinează să
Vă transmit sincerile sale mulțumiri.

Primiți, Domnul meu, asigurările
considerațiunei mele cele mai distinse

Paul Cambon

Revin un moment la procesul memo-
randului pentru a spune că prin propa-
ganda ce o făceam cei dela Liga din
Paris reușisem să câștigăm majoritatea
ziarelor franceze care în acele zile de
frământări și încercări grozave ale nea-
mului nostru din Ardeal ne-a luat apă-
rarea cu toată căldura, în așa fel că în
ziua primă a procesului cele mai impor-
tante ziare din Paris, aduceau articole
lungi cu rezumate din memorandumul dus
împăratului, și telegrame detaliate din
Cluj cu începerea debaterilor, iar în
sălile de depeși ale marilor jurnale de pe
Bulevarde, avusesem grije să expunem
portretele drului Rațiu, Lucaciu badea
Gheorghe Popp de Băsești și altele. Acea-
stă împrejurare a emoționat pe cei din
Pesta atât de mult, încât chiar a doua
zi după începerea procesului, un deputat
a interpelat guvernul în privința mă-
surilor ce crede de cuviință să ia, spre
a face imposibil ca prin „depeșile tri-
mise dela Cluj presei streine despre
mersul procesului Memorandumului să se
calomnieze justiția maghiară.“

Guvernul a răspuns prin rostul primar
lui ministru Wekerle care a declarat
textual, „că *depeșile cari pot să ofen-
seze demnitatea ungarilor vor fi supri-
mate și că se va veghea la aceea ca*

presa streină să fie *informată* conform adevărului și să fie prevenită despre *dările de seamă* ale unor *anumiți ogitatori*". Acest pasagiu din discursul lui Wekerle a fost imprimat în caractere italice de *Journal des Debats* din 10 Mai 1894 din care reproduc aceste rânduri și redacția acestei foi a însoțit această știre de următoarea observațiune: „Noi am subliniat acest pasagiu din discursul dlui Wekerle pentru a face să reiasă și mai mult incorectitudinea procedeuului Guvernului ungiuresc. De altfel mai auzisem dintr'o sursă demnă de încredere că autoritățile ungiurești suprimaseră pur și simplu depeșile cari nu le plăceau“.

După cum vedem prin această declarație guvernul maghiar a reușit să-și scoale în cap marea presă din Paris, căci ca „Debats“ a protestat și „Republique Francaise“ și alte jurnale în contra aceluia procedeu.

Dar noi cei dela Liga din Paris am dejucat acest plan perfid al ungiurilor, făcând să ni se comunice știrile dela proces prin curieri cari plecau zilnic dela Cluj la Predeal telegrafiindu-ni-le de pe teritoriul român peste Varșovia și Berlin la Paris, astfel că serviciul de informațiuni din presa franceză făcut prin noi, n'a avut nimic de suferit, cu toată dorința contrară a guvernului maghiar.

Dar să revin la legăturile și la propaganda noastră în Anglia precum și la relațiile creiate în timpurile mai nouă cu diferiți publiciști englezi de seamă și cu oameni politici britanici.

Acum vr'o cincisprezece ani (în vara

anului 1909 a făcut prima călătorie în țară cunoscutul scriitor și istoric dl Seton Watson (devenit celebru sub pseudonimul de *Scotus Viator*) pe care l cunoscușem prima oară în Londra la 1907 când eram consul al României detașat cu serviciul în Capitala Angliei. De pe atunci am discutat cu el cu deamănuntul problema românească din Ardeal și problema naționalităților din Austro-Ungaria.

El a stat atunci vr'o trei săptămâni în România străbătând, împreună cu mine țara în cruciș și'n curmeziș, luând contact cu oamenii noștri politici din toate partidele, cu oamenii de știință ai țării între care cu dl Iorga ș. a. și fiind primit și de Regele Carol la Sinaia. Prin scrierile lui, Seton Watson a făcut temeinic cunoscută în Anglia problema naționalităților din defuncta monarhie habsburgică între care și pe cea românească. Aminteac din scrierile lui: „*Racial Problems in Hungary*“, „*Corruption & Reform in Hungary*“, „*The Southern Slav Question*“ (tradusă și în nemțește), „*The War and Democracy*“, „*Roumania and the Great War*“ (România și marele război); „*Serbia & Jugoslavia*“ în „*Enciclopedia Britanică*“, „*Transylvania*“ în „*Slavonic Review*“, „*Roumanian Origins*“ în revista „*History*“.

În cele dintâiu două publicațiuni vorbește mult și de Români. — După ce a vizitat România Seton Watson a trecut în Ardeal vizitând Sibiu, Blajul, Brașovul etc. studiind problema românească și a celorlalte naționalități.

În 1915 Scotus Viator a venit la București însoțit de deputatul uvrer dl Travallian și a văzut atunci pe toți fruntașii noștri și pe refugiații ardeleni cu cari a discutat problema la ordinea zilei: intrarea României în război pentru întregirea neamului. Cu ocazia aceea ne-am întâlnit câțiva prieteni cu cei doi călători englezi la restaurantul „Europa” unde am discutat până noaptea târziu chestia intrării României în război și foloasele ce vor rezulta pentru dânsa din această participare. Scotus Viator a atins atunci chestia cesiunii unei părți din Banat viitoarei Jugoslavii și aceasta mai ales având în vedere situația Belgradului. El a luat un creion albastru cu care a desemnat harta Banatului și ca să-și precizeze bine ce voia să ne spue, și cât înțelegea el atunci că ar trebui să se ceseșioneze Sârbilor din teritoriul Banatului — la încheierea păcei, — dânsul a tras pe hartă un semicerc în fața Belgradului al cărui un cap atingea Dunărea și cealalt Tisa și a cărui suprafață socotită proporțional cu întreagă suprafață a Banatului reprezenta cel mult două mii de kilometri pătrați, dar nu ceeace li s'a dat Sârbilor la conferința din Paris din cauza lipsei de unire a factorilor noștri conducători și din cauza neglijenței culpabile a guvernului nostru în chestia propagandei.

Într'adevăr când am ajuns la Londra pela finea lui Mai 1918, și am vizitat comitetul de acțiune al Jugoslavilor am rămas uimit văzând pereții biroului acestuia acoperit cu hărțile etnografice ale Banatului din cari elementul româ-

nesc dispăruse cel puțin pe jumătate. Și acest comitet jugoslav în capul căruia era dl Trumbici, Ministrul de Externe de mai târziu al Serbiei unite, era stabilit la Londra dela izbucnirea războiului, unde a lucrat cu cea mai patriotică energie pentru popularizarea revendicărilor lor în cercuri cât mai largi ale opiniei publice britanice. Pe reprezentanții acestui comitet îi vedeai pretutindeni în saloanele diplomaților, la ceaiurile de Sâmbătă dela Directorul politic al lui „Times” unde se discutau problemele războiului și condițiunile păcii care avea să vie și pe alurea.

Pe când jugoslavii au fost uniți, uniți până la fanatism în vederile și în revendicările lor, pe atunci conducătorii noștri n'au știut să fie uniți.

Take Ionescu cu marea lui inteligență, cu perspicacitatea lui extraordinară, cu marele lui dar de a vorbi, cu simpatia de care se bucura și la Paris și la Londra putea să fie mult mai util țării, dacă era pus în delegațiunea oficială a României ca al doilea delegat la conferință alături de dl Brătianu, decât a fost, lăsat fiind singur, departe de oficialitate. Susțin acest lucru bazat pe serviciile însemnate ce el (Take Ionescu) a făcut țării în calitate de Președinte al Consiliului Unității Române, obținând dela guvernele aliante recunoașterea acestui consiliu — care era simbolul revendicărilor noastre naționale — în terminii cei mai categorici și mai simpatici pentru noi.

În adevăr dela finea lui August când a luat ființă Consiliul Unității Române

cu sediul la Paris, acest organ a fost — pe lângă legațiunea noastră din Paris, care din cauza păcei dela București își anihilase foarte mult activitatea — singurul organ cu care aliații au stat de vorbă în chestia revendicărilor Românilor până la deschiderea conferinței de pace. Dar și acest Consiliu al Unității române, a trebuit săptămâni și chiar luni de discuție până să se poată înfăptui, și aceasta tot din cauza faimosului politicianism român. Ca totdeauna în asemenea ocazii liberalii se certau cu reprezentanții conservatorilor pe numărul locurilor, și după multe tergiversări s'a căzut de acord ca să fie aleși în consiliu zece liberali, zece conservatori și restul până la treizeci Ardeleni, Basarabeni și Bucovineni.

Reprezentanții ziarelor „Times” și „Morning Post” în România și Ardeal

În vara anului 1911 am hotărât să fac o excursie în țară cu corespondentul lui „Times” din Viena dl Henri Wickam Steed — poate cel mai mare ziarist din zilele noastre, cu dna Clémence Rose corespondenta vieneză a ziarului „Morning Post”, una din femeile cele mai culte și mai inteligente din câte le-am întâlnit vreodată, cărora s'a atașat și un profesor dela Universitatea din Londra dl Cipicco cu nevasta lui. Acești prieteni pe cari îi vedeam adeseori la cialurile corespondenților ziarelor anglo-franco-italiene din Viena — cialuri cari se luau mai ales acasă la Steed, și-au exprimat dorința că

voind să cunoască România ar vrea să facă o excursiune în țara noastră, dacă aş putea să'mi potriveş: şi eu concediul anual în așa chip, ca să-i pot întovărăşi. Am aranjat lucrurile astfel ca să-i pot însoţi şi am anunţat despre rostul acestei excursiuni şi Ministerul Industriei şi Comerţului, căci odată sosiţi în țară doriaş să avem unele înlesniri în ce priveşte mijloacele de locomoţiune necesare deplasării noastre dela o regiune la alta.

Noi voiam să facem excursiunea noastră peste Bucovina pe la Dorna Vatra, spre a intra în țară cu plutele pe Bistriţa, cari aveau să ne ducă până la Piatra Niamţ.

Călătoria cu plute'e pe marea vale a Bistriţei Moldovei este una din cele mai splendide ce se poate închipui, — Nicu Gane şi Alexandru Vlahuţă le-au descris așa de impresionant în scrierile lor. Dar în anul acela fiind multe ploii pe Bistriţa am abandonat deocamdată acest plan (pe care l'am realizat spre sfârşitul excursiunii noastre) hotărând să intrăm în țară pe la Predeal. Şi cum ştiam că la 15 August vor fi mari serbări culturale la Blaj cu ocazia jubileului de 50 de ani dela înfiinţarea Asociaţiunii Transilvane pentru Literatura şi Cultura Poporului Român, am potrivit plecarea așa ca să profităm de călătoria noastră spre a vizita şi Blajul, spre a vedea şi acea frumoasă manifestaţie culturală a Ardelenilor.

În definitiv excursiunea aceasta trebuia să fie şi o excursiune de propagandă şi plecând deci din Viena ne-am

oprit, mai întâiu la Blaj unde veniseră din toate părțile Ardealului și Banatului o mulțime de participanți și mulți și din vechiul Regat și unde am putut fi găzduiți cu oare cari greutate prin buna îngrijire a dlui Iuliu Maniu, care era președintele comitetului de organizare și sufletul acelor mărețe serbări naționale, cari au ținut câteva zile, lăsând o dără luminoasă în istoria culturală a Ardealului. Venise la Blaj și genialul nostru inventator și aviator, inginerul Aurel Vlaicu, care a făcut cu aeroplanul inventat de el mai multe sboruri splendide deasupra Blajului.

Astfel excursioniștii noștri au avut ocazie să vadă de aproape o impozantă manifestație culturală a Românilor din Ardeal și să ia totodată contact cu fruntașii conducători ai acestor Români. În adevăr, serbările dela Blaj — din 1911 — au fost impunătoare nu numai prin marea mulțime de participanți, prin țărănimea numeroasă în pitoreștile ei costume naționale, ci și prin frățească întâlnire în istoricul orașel de pe Târnavă, a arhierilor celor două biserici românești, ceea ce nu se mai văzuse poate dela 1848, când marele Șaguna alături de episcopul Lemény și de marele Bărnuțiu a prezidat marea adunare de pe câmpul Libertății.

În adevăr bătrânul metropolit Mețianu dela Sibiu ținuse să fie prezent la aceste serbări culturale împreună cu cei doi episcopi dela Arad și Caransebeș și cu mulțime de protopopi și preoți ai bisericii ortodoxe, spre a

se întâlnește cu metropolitul Mihali și cu ceilalți arhieri ai bisericii surori. Acest act de frumoasă solidaritate românească a făcut cea mai bună impresie și asupra acestor intelectuali din Engliera, cari au plecat din Blaj cu cele mai excelente impresii despre apitudinile culturale ale poporului român și despre strânsa solidaritate ce există între el și conducătorii lui.

Dela Blaj am luat drumul spre Predeal—Sinaia unde am ajuns pe seară. A doua zi de dimineață părăsind hotelul „Caraiman” din Sinaia, unde ne adăposteam, am coborât în parcul splendidei reședințe regale dela poalele Bucecilor, în dorința de a întâlni pe vre-un reprezentant al autorităților cu care să discut preparativele pentru reușita excursiunii noastre. În parc am întâlnit pe dl Nenițescu, Ministrul Industriei și Comerțului, în tovărășia deputatului Ioanovici. L-am salutată și i-am spus că avem oaspeți streini pe corespondenții vienezi ai celor două mari jurnale englezești, cari vor să viziteze țara, după cum de altfel avusem grija să înștiințez Ministerul de Industrie cu mult înaintea plecării noastre din Viena, la cecece Ministerul n'avusese nimic de obiectat. Ministrul îmi răspunse scurt: oaspeții sunt ai Dtaie nu ai țarei. Dacă e tot ce-mi puteți spune Domnule Ministru, am onoare să Vă salut, mă grăbiiu să răspund eu și făcând stânga împrejur am dat fuga la Castelul Peleş, spre a putea vorbi cu primul aghiotant al Regelui, înainte ce dânsul avea să lucreze cu

Majestatea Sa, la ora 10 dimineata, după obicei. Dl Amiral Grațoschi era atunci primul aghiotant regal, și povestindu-i cele întâmplate îl rugai să intervină la Maj. Sa, singurul acum care putea să dea ordinele necesare ca acești oaspeți veniți dintr'o țară îndepărtată să fie primiți cu toată cuviința și conform cu străvechile tradiții de ospitalitate ale poporului nostru. Dl Amiral Grațoschi m'a liniștit și m'a asigurat că toate se vor aranja cu bine, urmând ca la ora 10 când va lucra cu Soveranul să-i supună această chestiune. Bătrânul nostru Rege era cunoscut pentru bunul lui simț practic și pentru prețul ce-l puneă totdeauna pe asemenea vizite, și ținea ca streinii cari veneau să-i viziteze țara să ducă cu dânsii amintirile cele mai bune posibile dela noi.

Primirea excursioniștilor de Regele Carol

Abia mă înapoiasem dela Castelul Peleş la hotelul „Caraiman” și pe la ora 11 și jumătate m'am pomenit cu vizita lui Titu Maiorescu, Ministrul nostru de Externe de atunci, care m'a chemat jos în vestibul și mi-a spus că Maj. Sa poștește pe excursioniști pentru a doua zi la ora 1 la dejun la Castelul Peleş. Dl Maiorescu ne-a poftit cu multă amabilitate pentru seara acelei zile la un dineu la terasa restaurantului Capșa, unde în mijlocul unei profunziuni de flori s'a discutat până târziu despre țară și despre chestiile atunci la ordinea zilei.

Regele Carol și armata teritorială a Angliei

A doua zi ne-am dus la Castelul Peleş. Regele Carol spusese lui Titu Maiorescu că prezentarea oaspeților englezi, și în special a lui Steed trebuia să-i fie făcută și de Ministrul Angliei în țară. Acesta fiind în concediu, s'a întâmplat ca însărcinatul de afaceri britanic dl Vaughan (citește Voan) să nu cunoască personal pe dl Steed și de aceea el a cerut telegrafic ambasadorului Angliei din Viena relații despre corespondentul lui Times. Răspunsul ambasadorului a fost comunicat regelui și acel răspuns trebuie să fi fost extrem de elogios după primirea foarte curtenitoare și binevoitoare pe care Regele Carol i-a făcut-o dlui Steed, cu care s'a întreținut după dejun mai bine de două ciasuri despre politica europeană, despre situația Angliei în concertul popoarelor și despre necesitatea pentru Anglia de a-și creia și o armată solidă de uscat, dacă ea voiește să-și mențină și pe mai departe supremația ei recunoscută asupra mărilor. Această armată este absolut indispensabilă pentru Anglia pe lângă puternica ei flotă, zicea bătrânul nostru Rege pentru ca ea să mențină și pe mai departe un echilibru sănătos între puteri și să asigure pacea lumii.

În această privință, Regele lauda pe feldmareșalul Lord Roberts care se pare că și el viza pentru țara lui o asemenea armată. La moartea Regelui Carol dl Steed a amintit în articolul de fond publicat în Times asupra vieții fostului

nostru Suveran, de conversația avută înainte cu trei ani la castelul Peleş asupra acestei chestiuni a armatei de uscat engleze despre care Suveranul României vorbise ca un adevărat profet.

În adevăr Anglia odată intrată în marele război vrând nevrând a urma sfatul Regelui Carol, organizându-și cu febrilitate o formidabilă armată de uscat, cu ajutorul căreia în afară de alte imense resurse ale ei, a fost capabilă să dea un ajutor atât de însemnat aliaților și să contribuie în așa mare măsură la victoria finală.

La acel dejun mai asistase primul-ministru Petre Carp, Titu Maiorescu. Însărcinatul de Afaceri al Mării Britanii și două nepoate ale Reginei Elisabeta din care una devenise pentru scurtă vreme Regina Albaniei. Regina mi-a cerut atunci să le povestesc impresii dela serbările din Blaj.

La despărțire Regele Carol și-a exprimat dorința să mai vadă pe dl Steed și la întoarcerea din excursiune, ceea ce dovedea că regelui — care era un mare cunoscător de oameni, îi făcuse o deosebită impresiune personalitatea ziaristului englez și discuțiunea ce o avusesse cu dânsul.

După ce am vizitat Curtea de Argeș, regiunile petrolifere, Brăila și Galați cu bogatele pescării ale Statului din Bălțile Dunărei, ne-am dus la Iași și în fine în Bucovina la Câmpulung și Iacobeni de unde am venit la Dorna imbarcându-ne pe plute cu care am făcut pe Bistrița lungul drum până la Piatra-Neamț.

Dacă noi am avea mai multă îndemnare, dacă am fi niște organiza-tori mai pricepuți, am căuta să desvol-tăm prin toate mijloacele industria tu-rismului la noi. prin ceea ce am putea atrage către această fermecătoare Vale a Bistriței Moldovei și către atâtea alte regiuni încântătoare din țara no-astră mărită, mii și mii de călători streini, de turiști din toate părțile lumii, cari ar aduce în tezaurul Statului și al par-ticularilor grămezi de aur. Să știe că Elveția, Italia și Franța câștigă anual fiecare din ele multe sute de milioane pe urma turismului.

În această călătorie Steed și ceilalți însoțitori au cunoscut mai pe toți oa-menii noștri politici din Țară între cari pe dl I. I. C. Brătianu cu care a avut o lungă convorbire la vila Dsale din Pre-deal, pe Titu Maiorescu, pe neuitatul și de toți regretatul Nicolae Filipescu, care ne-a poftit atunci la un dejun la Jokey Club în București unde mai erau de față Barbu Delavrancea și Aurel C. Popoviciu și pe alții. Nicu Filipescu a cerut atunci lui Delavrancea să ne pue la dispoziție vagonul său ministerial (Delavrancea era Ministru de Lucrări Publice) cu care ne-am transportat în mai multe părți ale țării și care ne-a servit câte-odată și de hotel.

Înainte de a părăsi țara Steed s'a prezentat din nou în audiență la Cas-telul Peleş, — după cum fusese do-rința Regelui, cu care el a avut iară o lungă convorbire reținându-l și de data asta la dejun

A doua zi i-am condus pe toți până

la vechea frontieră la Predeal, de unde ei și-au continuat drumul spre Viena. Înainte de a ne despărți Corespondenta lui Morning Post mi-a spus foarte înduioșată: „N'aș vrea să mor înainte de a mai vizita odată Țara Românească și Ardealul.” Cine știe le răspunsei eu, până atunci acest pământ al Ardealului, care se'ntinde în fața noastră, frământat de veacuri cu sângele și sudorile Românilor împilați, va deveni poate una cu al României libere și atunci această a doua excursie va fi și mai ușor de făcut și mai bine venită.” Eram atunci departe de a visa măcar că acest lucru se va întâmpla mai curând decât ar fi putut bănuî cel mai optimist dintre Români.

Ce coincidență extraordinară. Nici odată nu m'aș fi gândit, când am traversat Țara și Ardealul cu acești Domni, atât cu Dl Steed care dela 1913 devenise Directorul european al lui Times, cât și cu Seton-Watson, cu Scotus Viator al nostru, care-și făcuse în țara lui o reputație definitiv stabilită cu privire la problema naționalităților din Monarhia Habsburgică, — nu m'aș fi gândit niciodată zic, că într'o zi voi lucra în cauza neamului meu împreună cu dâșii într'un minister englez, unde se frământau nu numai chestiunea înfrângerii dușmanului comun, care provocase marele război, dar și problema unității naționale a Românilor, Ceho-Slovacilor, Polonilor și Jugoslavilor. Acel minister era faimosul Departament de propagandă condus de Lordul Northcliff mort anul trecut. Acel Departament de propagandă im-

potrivă inamicului a jucat un rol hotărâtor în marele război, ajutând în mod cu totul eficace la înfrângerea Germanilor. De aceea vom consacra o pagină acestei admirabile organizări și eminenței ei condăcător.

Marele rol jucat de Departamentul de propagandă al Angliei în război

În adevăr Lordul Northcliff care era cel mai mare editor de ziare din Anglia, proprietar al ziarului „Times”, „Daily Mail” și o mulțime altele a jucat împreună cu toată presa lui un rol de seamă în tot timpul războiului mondial, dar mai ales în ultimul an al războiului, când el a organizat Departamentul de propagandă la începutul anului 1918. Acest departament era un minister a parte, absolut independent de toate celelalte ministere — afară de cel de război — cu care lucra solidar — și în care singura și cea mai înaltă autoritate era Northcliff. De altfel Lord Northcliff refuzase portofoliul Aviației pe care i-l oferise Lloyd George, preferând să organizeze și să conducă cu o dibăcie rară Departamentul de propagandă, care a adus în ultima perioadă a războiului imense servicii cauzei Aliaților.

La departamentul de propagandă instalat în palatul ambasadorului de azi al Angliei la Paris Marchizul Crew (de atunci celebra Crew-House) se lucra de dimineața până seara târziu cu o metodă și cu o însuflețire admirabilă sub conducerea Lordului Nor-

Northcliff, spre a arunca descurajarea și demoralizarea în rândurile inamice.

Lordul Northcliff avea în jurul lui o serie de colaboratori dintre personalitățile cele mai eminente din publicistica engleză. Erau acolo afară de dnii Steed și Seton Watson. Sir H. Campbell, Dl Leeper de la Ministerul de Externe și unul din secretarii Primului-Ministru Lloyd George, — Dl Leeper învățase bineșor românește, Dl Guest azi Directorul uneia din cele mai mari societăți petrolifere din România, — apoi Colonelul Lord Onslow și Colonelul Baker ofițeri de legătură între misiunea militară britanică și misiunile militare aliate etc. etc. Mai erau acolo și câțiva reprezentanți ai națiilor oprimate din Austro-Ungaria.

Fiind în primăvara anului 1918 refugiat la Londra din Rusia sovietică (din Odessa) de unde guvernul bolșevic mă expulzase împreună cu misiunea noastră consulară din cauza războiului ce-l declarase României, am fost chemat și eu prin prietenii de mai sus să colaborez la acest departament, — după ce alți prieteni mai bătrâni și mai vechi interveniseră să fiu atașat la Ministerul de Externe pentru chestiunile românești și în special pentru chestiunile cari priveau țările române din Austro-Ungaria. Am avut onoarea să lucrez la Departamentul de propagandă de la începutul lui Iunie până la finea lui Decembrie 1918.

O delegație a refugiaților transilvăneni din Odessa la Primul Ministru în chestia propagandei

Sunt fericit și mândru de a fi putut face și eu unele servicii în interesul unității române chiar acolo în metropola engleză, unde se lucra în mod hotărâtor pentru liberarea popoarelor oprite și pentru unitatea lor națională. Ar trebui să fiu recunoscător Bolșevicilor, cari expulsându-mă din Odessa, mi-au dat putința, — deși după multe și grele suferințe și pericole ca să ajung în Anglittera și să mă pun din toată inima în serviciul cauzei române și cauzei aliaților. Aș fi fost și mai fericit dacă acest lucru mi l'ar fi înlesnit mai de mult — nu indirect Bolșevicii — ci conducătorii țării mele, dacă aceștia n'ar fi disprețuit această mare chestiune a propagandei, sau dacă n'ar fi făcut din ea o meschină chestie de partid, ori poate și mai rău. Și să nu mi se spună că nu li s'ar fi atras atențiunea asupra acestei chestii, conducătorilor noștri, dimpotrivă. Mi-aduc aminte că prin August 1917 vr'o treizeci de intelectuali transilvăneni și Bucovineni refugiați la Odessa s'au întrunit în două rânduri la mine acasă în Elisabetinskaia ulița pentru a discuta împreună această gravă chestiune a propagandei în streinătate, care vedeam cu durere că e neglijată cu totul din partea factorilor noștri conducători. Erau între alții printre cei prezenți la acele întruniri dnii dr G. Baiulescu fostul primar al Brașovului în timpul ocupațiunei române, profesorul Iancu

Nistor actualul Miăistru al Bucovinei, dr Iancu Mețianu, Advocatul Cerna, dr Vecerdea, fostul prefect al Brașovului, Solomon Halița, și alții. După discuții de două zile cei întruniți au hotărât să trimită la Iași o delegație compusă din dl prof. Nistor (azi Ministru al Bucovinei) și din subsemnatul, care să roage pe dl Prim Ministru Ion Brătianu să binevoiască a trimite pentru propagandă în streinătate două trei persoane capabile dintre Români din provinciile subjugate. Ajunși în Iași sforțările noastre pe lângă onorabilul Președinte al Consiliului de Miniștri au rămas infructuoase. Nu vreau să mai intru aici într'o discuție inutilă asupra acestei întrevederi, ci constat cu o vie părere de rău că guvernele noastre, afară de guvernul Vaida, n'au dat nici atunci nici mai târziu nici o importanță acestei chestiuni atât de serioase. Ba ce e mai mult biurourile de propagandă înființate în Elveția și la Paris pe timpul conferinței de pace și reorganizate și subvenționate de guvernul Vaida au fost desființate pur și simplu de guvernul Domnului Averescu, fără să se gândească la consecințele păgubitoare pentru țară cari se observă azi tot mai mult.

Era de datoria guvernelor cari au urmat guvernului Vaida să fi desvoltat și întărit prin forțe nouă și prin suficiente mijloace bănești acele biurouri, mai înființând vr'unul sau două în Europa și chiar în America. Ori cât ar privi unii cu ușurință și superficialitate această chestie a propagandei, nouă ni se pare dimpotrivă că ea constituie azi mai ales, o importantă problemă de

stat, mai cu seamă pentru țara noastră, împotriva căreia se lucrează d'o vreme încoace în mod sistematic și cu o persistență diabolică în țările streine din partea foștilor noștri inamici.

Necesitatea înființării unui Subsecretariat de Stat al Propagandei

De aceea eu nu ezit să afirm că dacă voim într'un interes superior al țării, să rezolvim cu bine această mare problemă, guvernele noastre vor trebui mai curând sau mai târziu să o concentreze într'un minister a parte, într'un Subsecretariat de Stat al Propagandei temeinic organizat, unde să se concentreze bine înțeles nu numai propaganda politică ci și cea economică, financiară-socială, culturală și turistică. Aceasta din urmă adecă propaganda în interesul dezvoltării turismului la noi ar putea avea rezultatele cele mai rodnice dacă am ști să o organizăm cu pricepere. Țara noastră are regiuni atât de încântătoare în Carpați, pe Valea Bistriței Moldovei, unde o excursiune de două zile cu plutele ar oferi Americanilor și Englezilor amatori de astfel de senzații — la fiecare pas peisajii nouă unele mai încântătoare decât altele. Apoi pe Valea Oltului, a Lotrului și Jiului la Gurile Dunărei și în bălțile acestui fluviu, precum și în atâtea și atâtea regiuni ale Ardealului, Banatului și Bucovinei. Industria turismului s-ar putea combina cu industria vânătorului. Țara noastră fiind o țară din cele mai bogate în vânat mare, ca cerbi,

căprioare, urși, lupi, râși, mistreți etc. diferitele regiuni ale țării ar putea fi arendate la streini la Englezi, Francezi și Americani cari ar plăti mai întâi pentru teritoriile arendate o sumă anuită în moneda țării lor, plus că pentru ori ce animal sălbatec împușcat de ei s'ar mai plăti atâta fiscului tot în moneda de mai sus, adică în Franci, în Dolari sau Lire Sterline.

Chestia aceasta din urmă n'ar fi deloc greu de organizat și ea ar avea pentru tezaurul public consecințele cele mai binefăcătoare și o parte din veniturile astfel câștigate ar permite cu ușurință să se organizeze acel subsecretariat de Stat al propagandei, care și-ar mai asigura și alte venituri ușor realizabile.

Am întâlnit și cunoscut la Departamentul de propagandă din Londra pe eminentul om politic cehoslovac dr. Eduard Beneș primul ministru de azi, pe dl Trumbici fost ministru de externe al Jugoslavilor, pe reprezentanții Poloniei și pe numeroși membrii ai comitetelor de propagandă ai acestor națiuni, ai căror conducători înțeleseseră mai bine decât ai noștri rostul și marile avantaje ale unei propagande sistematice în streinătate și se organizaseră în consecință chiar dela începutul războiului.

Dela Departamentul de propagandă din Londra porneau zilnic sute de mii și milioane de proclamații în toate limbile, cari prin aviatorii aliați erau asvârlite în rândurile armatelor germane și austro-ungare. S'au trimis numeroase

proclamațiuni și în limba română destinate soldaților români din armatele austro-ungare de pe frontul francez și italian. Li se spunea în acele proclamațiuni soldaților, crima de care se făcuse vinovată Germania, provocând cu premeditare acel războiu îngrozitor și li se arăta zi de zi progresele ce le făceau armatele aliate împotriva inamicului.

De-asemenea li-se aducea la cunoștință, prin acele foi volante, soldaților inamici mizeria și lipsurile ce se întindeau tot mai mult în patria lor, lovind de suferințe grele pe părinții, frații, soțiile și copiii lor rămași acasă. Propaganda aceasta s'a urmat zi de zi, cias de cias tot mai intensivă în tot decursul anului 1918 cu o precizime și metodă minunată — ajungându-și scopul mai repede decât s'a crezut, căci ea a reușit să sguđue în mod iremediabil în inimile soldaților inamici încrederea în victoria armatelor germane și să provoace în rândurile lor catastrofa care a urmat.

Toate aceste prețioase rezultate morale și faptice au fost datorite în mare parte concepțiilor și energiei Lordului Northcliff, care zilnic venea la Crew-Hause; dar pe care nu-l vedea mai nimeni afară de Dl Steed, care era mâna lui dreaptă și de alți doi-trei intimi, prin cari împărtășa tuturor programul de muncă ce trebuia să fie îndeplinit în fiecare zi.

Germanii au recunoscut ei înșiși rezultatele dezastruoase pentru cauza lor a activității departamentului de propa-

gandă din Londra și de aceea ei au închinat o ură de moarte Lordului Northcliff, ură ce s'a tradus prin publicarea ziarului: *Anti Northcliff Mail*, și prin baterea unei „medalii a urei”, pe care era reprezentat Lordul Northcliff în chipul uriașului din mitologie — mâncător de copii.

Aliații, a căror cauză a servit-o cu credință neștrămutată și cu atâta pricepere și patriotism — datoresc o vie recunoștință memoriei aceluia ilustru fiu al Albionului. Această recunoștință și admirație față de memoria lui s'a și manifestat chiar îndată ce s'a auzit de moartea lui, prin nenumărate manifestații de dureroasă simpatie și adânci regrete trimise guvernului din Londra și văduvei lui Northcliff din toate părțile lumii.

Lordul Northcliff și Unitatea națională a Românilor.

Și presa noastră națională, în frunte cu acest organ de publicitate, și-a manifestat atunci toată recunoștința și pietatea față de memoria acestui nobil fiu al Marelui Britanii, care a fost și un neclintit prieten și călduros susținător al cauzei neamului românesc. Într'adevăr într'un articol — manifest publicat în numărul din 3 Nov. 1918 al ziarului *Le Matin* din Paris (cu 8 zile înainte de armistițiul german) articol ce a făcut atunci rotogolul pământului, Lordul Northcliff cu o intuiție profetică scoate în evidență condițiile pe care aliații aveau să le impună Puterilor Centrale în pacea ce avea să urmeze după nă-

ruirea armatelor lor. În punctul cinci ale expunerii lui Northcliff în acel articol din *Le Matin* autorul zicea textual: *Asigurarea pentru toate popoarele Austro Ungariei de a-și avea locul lor printre națiunile libere ale lumii, și dreptul lor de a se uni cu frații lor de sânge de peste frontierele prezente ale Austro Ungariei. Aceasta implică întemeierea Statelor cehoslovac și jugoslav independente, reducerea Ungariei în limitele etnografice ale rasei maghiare și unirea tuturor Românilor cu Regatul actual al României etc. etc.*

Lordul Northcliff a susținut în presa lui până în ultima clipă, cu un devotament admirabil și cu o autoritate încontestabilă, politica relațiilor celor mai strânse între toți Aliații de ieri și a arătat în special necesitatea continuării alianței franco-engleze ca o garanție a tratatelor de pace dela Paris și ca o pavază a păcii mondiale.

Revenind la plecarea din țară a prietenilor mei ziaristi, după ce ne-am despărțit la Predeal, eu m-am înapoiat iar la Sinaia unde m-am grăbit să cer printr'o scrisoare o audiență Regelui înaintea plecării mele la Viena.

Motivul acestei audiențe era între altele de a mulțumi Suveranului pentru gestul nobil ce-l făcuse în privința excursiunii noastre, care reușise atât de bine. A doua zi dimineața mi s'a adus răspunsul prin care eram poftit la Castel pentru seara aceleiași zile la ora 7. Mai văzusem până atunci în vr'o trei rânduri pe Regele Carol. Prima oară în

1898 când i-am prezentat volumul meu apărut în acel an la Stuttgart în limba franceză despre „Legea agrară din 1864, și starea țăranului în România.” Regele primea totdeauna în picioare, întindea de obicei mâna, dând două degete și conversația se petrecea stând în picioare și unul și celălalt.

De rândul acesta când m'am înfățișat înaintea Maj. Sale, Suveranul m'a întâmpinat extrem de binevoitor, așezându-se pe scaun și făcându-mi și mie semn să șed. Imediat mi-am dat seama că Regele voia să mă țină mai mult și că avea probabil de gând să-mi comunice ceva de seamă. Ceea ce a urmat m'a și convins într'adevăr despre această presupunere a mea.

Orice suveran când primește pe cineva în audiență, se interesează la cei din anturajul său, sau mai bine zis aceia au grije să-l informeze despre persoana care cere audiență, cine e, de unde e, ce ocupațiune are, ce isprăvi mai de seamă a făcut în viață, și așa mai departe, așa, încât când o întâlnește nu i este prea streină. Audiența aceasta a mea a ținut o oră, și în decursul ei bătrânul nostru Rege a amintit între alte lucruri de viitorul Românilor, și de unitatea noastră națională așa cum credea și cum urmărea desigur dânsul să o înfăptuiască, — dată fiind situația politică și echilibrul dintre Statele europene din acea vreme. Conversațiunea avută atunci cu Regele Carol am descris-o eu șapte ani în urmă, fiind în Londra într'un articol mai lung publicat sub iscălitura mea în ziarul

„Times“ numărul din 28 August 1918 — ziua aniversării a doua a întrării României în marele război. Reproduc deci aici în întregime articolul meu din „Times“, deoarece el n'a fost cunoscut atunci în Țară din cauza stărei de război, pentrucă el constituie un document al vremii și ne arată că și primul nostru Rege a fost însuflețit de idealul unității noastre naționale pe care voia să-l înfăptuiască așa cum permiteau împrejurările politice generale de atunci. Și acest înalt și patriotic gând al Regelui Carol l'au cunoscut desigur și sfetnicii lui cu cari a lucrat în decursul lungii sale domnii de aproape o jumătate de veac.

Times face următoarea notiță introductivă la acest articol :

Am primit următorul articol dela Dr. George Moroianu fost membru al misiunii consulare române din Sudul Rusiei și fost Atașat Comercial al României pe lângă legațiunile din Viena și Berlin.

Dr. Moroianu este Român din Transilvania devenit cetățean român de timpuriu în cariera sa.

Iată articolul în chestiune care poartă titlul :

Viitorul României și subtitlul: Regele Carol și Germania.

„Astăzi sunt doi ani de când România s'a alăturat Aliaților și a pornit războiul împotriva Austro-Ungariei și Germaniei. Astăzi ea zace fără ajutor sub călcâiul inamicului, înfrântă de defecțiunea Rusiei. În adevăr niciodată nu s'a simțit ea mai mult decât azi duș-

mana dușmanilor ei și credincioasă aliaților ei. Ea a intrat în război ca să libereze pe frații ei oprimați din Transilvania și cu toate că ea împărtășește astăzi soarta lor, nu-i mai puțin adevărat că ea privește în viitor cu o nădejde sigură de a-i vedea eliberați atât pe ei, cât și pe sine însăși. Ea este în fine unită cu ei printr'o comună legătură a suferinței. În ziua victoriei Aliaților ea va fi unită cu ei în libertate.

„Dușmanul poporului român a fost de multă vreme Austro-Ungaria și mai cu deosebire Maghiarii. Chiar pierderea Basarabiei, atât de nedrept și de negeneros răpită dela ea de Rusia, a fost cât p'aci să întoarcă privirile dela frații ei din Transilvania.

„Cu toate că prin politica ei dinastică ea a devenit o aliată a Habsburgilor și Hohenzollernilor, ea a fost totuși mereu conștientă că o zi va veni, când va trebui să tace cu sabia lanțurile cari țin în jug strein atâtea milioane din propriul ei popor. Ceea ce poate nu știa ea și ceea ce îmi propun să revelez pentru prima oară este că primul Domnitor al României din Casa Hohenzollern urmărea în adevăr o anumită formă de unitate națională română, care însă ar fi făcut din România vasala unui trust dinastic al Hohenzollernilor. Va fi o eternă onoare pentru Regele Ferdinand al României că a rupt cu politica unchiului, alipindu-se cu loialitate la patria lui adoptivă peste legăturile de familie.

„La finea lui Septemvrie 1911 eram primit în audiență de Regele Carol la

Sinaia înainte de a mă întoarce la datoriile mele oficiale la Viena. Regele Carol se interesa de o excursie pe care o făceau în țara noastră câțiva vizitatori englezi. Eu acompaniasem pe acești călători și Regele doria să afle dela mine câte ceva din impresiile lor. — După ce m'a chestionat în privința noului tratat de comerț cu Austro-Ungaria mi-a spus de odată: „Știu că Dta ești Român din Transilvania și ai prin urmare cunoștințe speciale în privința vecinilor noștri. Știu de asemenea că ești în relații cu conducătorii Românilor din Ardeal și sunt informat, că îi vezi pe aceștia din când în când și întreții legături cu dâșii.

„Oarecum surprins de tonul dojenitor care reieșia din cuvintele Regelui eu i-am răspuns, că unii din conducătorii Românilor din Transilvania mi-au fost camarazi de școală și contemporani de universitate și că eu n'am crezut că este incompatibilitate între poziția mea oficială și faptul că întrețin raporturi cu dâșii.

„Da, da, replică Regele, dar trebuie să te întâlnești mai rar cu dâșii, camaraderii de natura aceasta pot fi câteodată rău interpretate.”

„Apoi după ce am vorbit de cunoscuta lege școlară a lui Apponyi din 1907, care urmărea maghiarizarea forțată a școlilor din Transilvania și întemeierea unui episcopat maghiar unit la Hajdu-Dorogh cu scopul de a diviza clerul român, Regele a adăugat: „Eu înțeleg idealismul patriotic al tinerilor nerăbdători ca Dta, dar rezulta-

tele mari nu pot fi realizate decât prin muncă răbdătoare și metodică. Noi Români trebuie să regulăm mai întâiu socotelile noastre cu Rusia, care ne-a răpit în 1812 cea mai bogată provincie a vechei Moldove, repetându-și condocita ei odioasă în 1878 când armatele mele au luat o parte atât de glorioasă alături de armatele rusești în războiul contra Turciei.

„Îndată ce vom fi aranjat socotelile noastre cu Rusia, contirună Regele cu o voce tare, Germania însăși va pune chestia Austro-Ungariei. Da, repetă el cu hotărâre, până cel mult peste zece ani vom fi isprăvit cu Rusia și atunci chestia Austriei va fi ridicată de Germania însăși.”

„M'am gândit de multe-ori la aceste cuvinte ale regelui Carol pe care le-am notat cu grije atunci și m'am întrebat ce aranjamente au putut să fie între el, împăratul Germaniei și poate și Arhiducele Francisc Ferdinand, a cărui primă vizită de Stat a fost făcută cu o specială solemnitate la Curtea României.

„Regele Carol nu vorbea niciodată la întâmplare. El avea desigur motive de a crede că împăratul Germaniei se gândea la o transformare radicală a monarhiei habsburgice, așa încât s'o facă și mai mult o feudă germană. Aceasta fără îndoială explică hotărârea lui ca România să ia parte în războiul ca aliată a Germaniei, hotărâre care a fost nimicită de opoziția consiliului de coroană ținut la Sinaia în August 1914. El nu vedea că singura transformare a

Austro-Ungariei, care să poată da libertatea și unitatea poporului român și să scape Europa de dominațiunea germană, trebuie să consistă în creierea unei bariere de state slave și latine libere și unite întinzându-se dealungul Europei dela Marea Neagră și Egee și dela Adriatică până la Baltica. Pentru această barieră România deplin întregită care se va naște după victoria Alianților va deveni coloana puternică de sprijin a acestei formațiuni.

Cum s'a lucrat în țară în timpul neutralității

În timpul neutralității noastre precum și în timpul războiului, România a găsit un prețios sprijin moral și material la poporul englez. Se știe ce atmosferă aprinsă era în București în cei doi ani de neutralitate ai României.

Fiecare patriot conștient căuta atunci să-și servească țara și neamul cum putea și cum se pricepea mai bine. Unii prin conferințe și întruniri publice alții prin înflăcărâte articole de ziare, prin care se ținea trează conștiința dreptelor noastre revendicări asupra teritoriilor românești din Austro-Ungaria. Cu toții simțeam în sufletele noastre că cîiasul cel mare a sunat și că acum ori niciodată, — după două mii de ani dela romanizarea acestor ținuturi prin cel mai genial împărat roman — unitatea politică a poporului român trebuia să se înlăptuiască. De aceea fiecare a lucrat în cercurile cunoștințelor și pretențiilor lui cum s'a priceput și cum a crezut că este mai bine, pentru înlesnirea

realizării acestui mare ideal. Personal deja la începutul anului 1915 am trimis prietenilor mei din Anglia câte-un memoriu amănunțit despre revendicările noastre legitime și despre necesitatea unității noastre naționale integrală pe care va trebui să le înfăptuim cu orice preț după terminarea aceluia groaznic război, — la care trebuia fără doar și poate să participăm și noi. Dar tocmai pentru a explica întârzierea intrării noastre în război, am trimis acele memorii unor oameni politici englezi din cari unii au fost amintiți d'atâteaori în aceste pagini.

Despre acele memorii au avut și cercurile noastre conducătoare cunoștință, deoarece așa credeam și cred și acum că în asemenea momente mari, acțiunea tuturor patrioților trebuia să meargă paralel cu aceea a guvernului care avea toată răspunderea acelei clipe istorice. Este altă chestie dacă guvernul își făcuse ori nu toată datoria în privința pregătirii războiului. În privința aceasta toți știu că s'au adus critici foarte severe pe care istoria le va fixa definitiv la timpul său. Deocamdată fiecare din oamenii conștienți de ceasurile hotărâtoare prin care treceau țara și neamul românesc, a făcut tot ce a putut ca să ajute cauzei naționale.

Mai posed copia câtorva din acele memorii pe care le voi publica într'ozii. De data aceasta mă mulțumesc numai să fac amintire de ele, căci dacă le-aș mai reproduce și pe acelea, expunerea de față m'ar duce prea de-

parte, ceea ce nu era de loc în intențiunea mea când am început s'o scriu. Țin să adaug numai, că din unele răspunsuri primite atunci la acele intervențiuni, m'am convins că cercurile conducătoare din Anglia au înțeles întârzierea intrării noastre în război și când ea s'a produs în fine, acțiunea noastră a fost primită tot cu aceeași bucurie și satisfacție atât în Anglia, cât și în celelalte țări aliate.

În Anglia s'au format îndată după izbucnirea războiului comitete de ajutor pentru România. Pe cale de subscripții publice s'au adunat frumoase sume de bani cari au fost trimise Crucii-Roșii române, iar Crucea-Roșie britanică a trimis direct în țara noastră medicamente, bani și personal care să fie de ajutor răniților noștri și atâtor suferinzi și rămași în mizerie de pe urma războiului.

Inființarea „Societății Anglo-Române“ din Londra și acțiunea ei pentru România

Mai mult, în 1917 a luat ființă în Londra „Societatea Anglo-română“ cu participarea celor mai ilustre personalități din lumea ecleziastică, politică, literară și economică, în scopul de a face propagandă și a lumina opinia publică britanică în privința legitimelor revendicări ale României și ale Românilor din provinciile subjugate. Din această societate făceau (și mai fac) parte căci societatea există și acum) — personalități eminente ca: Arhiepiscopul de Canterbury Primatul Engliterei, Vicon-

tele Bryce celebrui istoric și om de Stat mort anul trecut, Lord Hugh Cecil — președintele acestei societăți, Lord Dunedin fost ministru și Lordul șef al justiției din Scoția, Episcopii de Londra, de Oxford și de Vinchester, cancelarii Universităților din Londra și Oxford, Lord Gladstone, Lord Baisboroug, Dnii Steed, Scotus Viator, Leeper (primul secretar al Societății), Dr Madge, Loche, prof. Gilbert Murray etc., etc.

Acești Domni au făcut tot ce au putut ca să popularizeze revendicările României în opinia publică engleză. Societatea a organizat pe la începutul anului 1918 un mare meeting în Londra unde mai mulți din membrii ei au luat cuvântul anărând călduros revendicările naționale ale Românilor.

Unul din oratori venerabilul lord Dunedin fost ministru, cel mai înalt magistrat al Scoției și unul din cei mai mari juriști ai Angliei, care ne cunoștea țara a încheiat discursul plin de călduroasă simpatie pentru neamul nostru și pentru suferințele României atunci îngenunchiată de Germani, cu cuvintele românești: „Apa trece pietrele rămân“.

Lord Dunedin este poate singurul sau aproape singurul din marea aristocrație engleză care ne cunoaște limba, literatura și istoria noastră națională din cititul cărților românești în original. El a călătorit în câteva rânduri în Țară și în Transilvania și venind în contact cu poporul nostru dela țară a fost încântat de calitățile țărănimii

noastre, de inteligența și hărnicia ei și prinzând dragoste de noi ne-a învățat limba cu o stăruință în adevăr de mirat. Prin luna Iulie 1908 aflându-me pentru câteva zile la Castelul Stenton de lângă Edimburgh al acestui mare seigneur (în Anglittera este obiceiul ca proprietarii de moșii și de vile la țară să invite pe prietenii și bunii cunoscuți dela orașe, vara mai ales, spre a petrece împreună cu ei la țară un sfârșit de săptămână, cam de Joi până Luni — a week end cum zic Englezii — unde ei sunt primiți cu tradiționala ospitalitate engleză) am admirat secția românească a bibliotecii lui plină de fel de fel de cărți vechi și nouă de literatură și istorie, de numeroase gramatici și dicționare românești vechi și moderne. Am văzut acolo operele lui A. D. Xenopol, Papiu Ilarian, Ietopișetele lui Kogălniceanu, pe Eminescu, Creangă Vlahuță apoi dicționarele limbei române ale lui Laurian și Maxim și alte multe cărți românești cu ajutorul cărora lord Dunedin a reușit să învețe românește singur fără alt ajutor decât al acelor cărți, din care unele și le-o fi putut procura numai cu mari greutate. Pentru ca să mi dea o probă de cunoștințele lui de românește a scos din rafturi volumul cu Amintirile din Copilarie ale lui Creangă și mi-a tradus vre'o două pagini, rămânând uimit de modul perfect cum își însușise limba noastră chiar și în interpretarea scriitorilor noștri cei mai greu de înțeles pentru un strein. Pentru a ajunge la un astfel de rezultat trebuia energia stăruitoare și răbdarea dârză a unui

Anglosăcson sau mai ales a unui Scoțian cum era dânsul.

Așa este Englezul în toate, dârz, energic și stăruitor și când ți-a acordat odată prietenia lui — fie dela individ la individ — fie dela popor la popor, să ști că poți conta cu toată nădejdea pe el.

Acum după război Englezii au început a da o atenție mai mare României și aceasta nu numai în ce privește viața ei economică și comercială, unde din cauza faimosului principiu al guvernanților de azi „prin noi înșine“, azi căzut în faliment nu s'auprea putut validita, ci și începe să privește dezvoltarea ei culturală, științifică și literară. În acest sens trebuie să înțelegem hotărârea guvernului englez de a înființa pe lângă universitatea din Londra o catedră de conferențiar pentru limba și literatura română, catedră care a fost încredințată unui distins scriitor și cercetător al trecutului nostru în arhivele engleze, dl Marcu Beza. Dsa a făcut de o serie de ani de când trăiește în Londra cercetări cu interesante rezultate în arhivele Ministerului de Externe cu privire la rapoartele diferiților diplomați și călători englezi în Țările Române și în provinciile românești ale Austriei. Dl Beza a descoperit numeroase însemnări și relații ale acelor diplomați și călători cu privire la Români pe care le-a publicat.

Fiindcă am vorbit de propaganda românească în Anglia țin înaintea de a ajunge la sfârșitul expunerii de față să amintesc de un început de organizare mai oficială a acestei propagande

în capitala Angliei, început făcut de răposatul Dimitrie A. Sturdza, când devenise pentru a patra și ultima oară Președintele consiliului de Miniștri și Ministru de Externe la 1907. Bătrânul om de Stat reorganizase Consulatul general al României din Londra numind în capul lui ca Consul General pe un Englez A. Stead (a nu se confunda cu Steed) care-și făcuse oare care reputație ca scriitor și ziarist.

Noul consul general primi îndrumarea dela Dimitrie Sturdza ca pe lângă împlinirea misiunii sale oficiale să caute să facă și conferințe despre România și să publice din când în când în ziarele și revistele engleze relații privitoare la țara noastră, la desvoltarea ei economică, — culturală, precum și la opera ei legislativă ceea ce se și făcu. Amintind lucrul acesta nu vreau să mă ocup de personalitatea celui căruiia îi încredințase în acest scop conducerea consulatului general al României din Londra — ci vreau numai să fixez aici gândul înalt care a determinat pe Dimitrie Sturdza să facă acest început în direcția de care vorbesc. Cei cari au stat mai aproape de acest experimentat om de Stat al nostru, trebuesă știe și mai bine întregul plan ce l-a urmărit dânsul în această direcțiune. Personal cred că misiunea acestui serviciu era nu numai de a informa despre România, de a veghea ca să nu se răspândească știri false despre țară, ci oarecum și despre toți Români în general. Dimitrie Sturdza m'a luat atunci dela Ministerul de Industrie și m'a trecut la Ministerul de Externe numin-

du-mă Consul și trimițându-mă și pe mine la Londra în Sept. 1907, fiind detașat cu serviciul la acelaș Consulat General. După un an și jumătate serviciul acesta a fost desființat și eu rechemat pentru a fi retrimis în curând ca Atașat Comercial pe lângă legațiunile din Viena și Berlin cu reședința oficială la Viena.

Mă întorc iară la situația României înainte de armistițiu și de începerea tratativelor de pace. Să nu credeți, că erau puțini în țările aliate, cari susțineau că România în urma nenorocitei păci dela București nu va putea sta la viitoarea conferință de pace pe un picior de egalitate cu ceilalți Aliați. Și pentru ca să se înlătore această tendință s'a lucrat mult după culise¹⁾ în sens contrar, făcând fiecare intelectual din cei cari ne găseam la Londra sau Paris — în acele momente hotărâtoare, tot ce ne-a s'at în putință spre a asigura României locul ce i-se cuvenea

¹⁾ Unul care a lucrat foarte mult în timpul războiului mondial pentru ca opinia publică britanică să îmbrățișeze cauza revendicărilor noastre a fost doctorul *N. Lupu*. Când am sosit eu în Londra l-am găsit acolo — unde era de vre-un an și jumătate. El știuse să-și facă prieteni valoroși în toate cercurile și se bucura de multă trecere mai ales în cercurile uvriere cari se știe ce influență mare au asupra guvernării Angliei.

Dr. Lupu a pledat cu toată căldura cunoscutului lui temperament cauza națională. Dela Londra dânsul s'a dus în America unde a făcut acelaș lucru. Mi-aduc aminte că ne trebuia un exemplar din Replica lui Aurel Popoviciu — și un prieten bătrân căruia i-o trimesesem din Paris înainte cu 30 de ani ne-a pus cu bunăvoință la dispoziție ambele exemplare ce le avea luând unul Lupu în America și celalalt oprindu-l eu.

la masa verde, fără nici o stirbire a drepturilor ei. Și cât sunt de prețioase în asemenea împrejurări, relațiile și prietenii cu cei cari au de spus un cuvânt deciziv în hotărârea acestor lucruri!

Pe la finea lui August (când Consiliul Unității române nu era încă constituit), m'am pomenit cu o scrisoare din partea d'ui Allan Leeper unul din Secretarii Primului Ministru Lloyd George prin care mă ruga să înaintez guvernului englez un Memoriu despre: Sforțările României în război și despre felul cum credem noi Români, că va trebui să tratăm cu minoritățile în cazul când unitatea noastră națională va fi realizată. M'am pus deci imediat pe lucru. Aveam cu mine un raport publicat de dl Colonel Găvănescu despre tragica retragere a armatelor noastre spre Moldova, — unde s'au refăcut și despre toată jalea și grozava suferință pe care o provocase pretutindeni acest eveniment cu tot cortegiul de nenorociri, cari i-au urmat: tifusul exantematic, lipsa de hrană, iarna extrem de riguroasă diu acel an etc. etc.

Mai aveam la mine multe notițe și însemnări de când eram la Iași și la Odessa despre mersul evenimentelor dela noi pe care mi le procurasem din ziarele noastre precum și dela unii din ofițeri d'ai. noștri și d'ai aliaților cari îmi povesteau despre isprăvile noastre militare. Spre a-mi complecta informațiunile în acest scop m'am mai adresat și Domnului Colonel Radu Rosetti

care era la Paris în Statul Major al Generalului Berthelot și care venea des pe la Londra. Dl Rosetti cu cea mai mare bunăvoință mi-a dat o serie de informațiuni prețioase privitoare la refacerea armatei noastre și la strălucitele prestații ale soldaților noștri în luptele aprige din Moldova, pe care am fost foarte bucuros să le folosesc pentru complectarea datelor din memoriul meu. Și pentru că m'a ajutat să fac un lucru bun în interesul țării, țin să exprim și aici dlui Col. R. Rosetti viile mele mulțumiri.

În ziua de 20 Sept. 1918 am predat Memoriul Ministerului de Externe (Foreign Office). Memoriul e prea lung ca să'l pot reproduce aici în întregime. Totuși mi se va îngădui să dau aici câteva pasagii din el pentru a se vedea cum am crezut că trebuiesc apărate drepturile noastre imprescriptibile în fața unui guvern care prin poziția lui d'atunci mai ales, domina întreaga politică mondială și care nu mai încapă nici o îndoială că era animat de cele mai prietenoase sentimente față de țara și neamul nostru.

Iată introducerea acestui memoriu care poartă titlul „*Sforțările României în războiul mondial*“:

„Hotărârea României de a intra în războiul mondial alături de Puterile Antantei, era urmarea naturală a originii ei, a trecutului ei istoric, a situației sale etnice și geografice. Era logica însăși a existenței sale. România era centrul către care se îndreptau toate privirile milioaneilor de Români

cari trăiau dincolo de frontierele ei. Toți acești Români voiau ca România să facă gestul — de atâta timp așteptat de ei, gestul liberării lor și al uni-rei lor cu ea.

„Proporțiile gigantice pe care le luase războiul chiar dela începutul lui, și faptul că prin acțiunea lor contra Serbiei Puterile Centrale amenințau mai ales țările mici, nu făceau decât să întărească în noi Români, convingerea că intrarea în război a țării noastre împotriva Austro-Ungariei era fatalmente inevitabilă.

„Dar deciziunea supremă era foarte greu de luat, mai întâi pentru că noi nu eram prea bine preparați, și apoi pentru că România fiind o țară agricolă era lipsită aproape cu totul de fabrici și ateliere cari trebuiau să-i procure în cantități suficiente și în permanență tot materialul necesar unui război modern. Din punctul acesta de vedere, ea depindea cu totul de Aliații ei, și în special de vecina sa Rusia.

„Intrarea României în război a fost grăbită mai ales de inasistențele Rusiei, care ne-a somat printr'un ultimatum, sau să ne decidem imediat, sau dacă nu, să rupem cu ea. Pentru ca acțiunea noastră să fie mai profitabilă cauzei comune a Aliaților, guvernul nostru voia să amâne intrarea noastră în acțiune pentru primăvara anului 1917.

„Cu toată înfrângerea noastră, care a fost cauzată înainte de toate de trădarea Rusiei, intervenția României și marile ei sacrificii, au fost de cel mai mare folos Aliaților noștri, pentru că

situațiunea lor, și în particular aceea a Francezilor și a Englezilor, cari sufereau în acel moment o teribilă presiune din partea Germanilor, presiune ce a fost micșorată grație numeroaselor divizii austro-germane, cari au fost retrase de pe frontul occidental și trimise împotriva Românilor. Pe urmă, în a doua linie victoriile dela Verdun (Douaumont), cele de pe Carso și dela Monastir sunt în foarte mare parte consecința intrării României în acțiune.

„In paginile care urmează povestesc curgerea războiului nostru: Ofensiva cu primele noastre victorii, apoi defensiva și retragerea armatelor noastre spre Moldova cu tot cortegiul de teribile suferințe și privațiuni. In paginile următoare ale aceluia memorandum nu am uitat să amintesc puternicului nostru aliat și prieten că în primele trei luni de lupte și mai ales în epoca când începuse înfrângerile noastre noi așteptam ca aliații noștri să pronunțe o ofensivă pe care ei ni-o făgăduiseră, fie pe frontul rusesc, fie pe frontul occidental, fie în special pe frontul dela Salonic, pentru ca să ne înlesnească mai bine misiunea ce ne era încredințată. Când a intrat România în război, comandantii oștirilor noastre au pus în vedere soldaților noștri, că odată cu intrarea noastră în Transilvania, armatele generalului Sarrail vor lua la rândul lor ofensiva pe frontul Macedoniei. Soldații români așteptând zadarnic să se realizeze acea ofensivă și văzând în fine că ea nu mai venea, începură bieții de ei a fredona jalnic în tranșee

versurile următoare adânc înduioșătoare :

O ! Sarrail, Sarrail, Sarrail,
Noi ne batem și tu stai.

„Am descris apoi cu deamănuntul tot mersul pe câmpul de bătae, primele înfrângeri, retragerea și refacerea armatei noastre în Moldova cu ajutorul Regelui a generalilor Averescu, Cristescu, Pressan, Grigorescu etc. etc. precum și cu sprijinul prețios al misiunii militare franceze de sub conducerea ilustrului general Berthelot, care pentru marile servicii ce a adus României în acele momente istorice și-a câștigat atât el cât și patria lui dreptul la vecinica noastră recunoștință.

„Nu am uitat să indic jertfele neamului românesc în oameni pentru unire. Se socotesc numai în vechiul regat peste opt sute de mii de morți în luptă, și mai ales de flagelul tifosului exantematic și de alte boale. Dacă adăogăm la acestea pe toți acei Români cari au murit de aceleași cauze în Ardeal, Banat, Bucovina — apoi în Basarabia și în provinciile cu numeroși Români de peste Nistru ca Cherson, Podolia și Paltava în Ukraina se poate spune că jertfele neamului românesc pentru unitatea lui națională în războiul mondial se apropie de un milion și trei sute de mii de oameni cel puțin.

• „Pe urmă am descris mersul luptelor pe frontul din Moldova dând toate detaliile ce le-am știut despre eroica noastră ofensivă dela Mărăști și despre viteaza și nemuritoare noastră apărare dela Mărășești.

„In această luptă dela Mărășești, ziceam mai departe, Austro-Germanii cu mult superiori în număr alor noștri, au fost bătuti cum nu mai fuseseră bătuti până atunci decât pe frontul Occidental.

„Această victorie a fost o victorie română și ea a arătat atât aliaților noștri cât și dușmanilor noștri de ce este capabil poporul nostru dacă luptă în condițiuni egale și cu un armament egal.

„Ofițeri englezi și americani cari au fost martori la acea mare bătălie, mi-au spus că unele regimente de infanterie română s'au aruncat în luptă desculți și fără tunici pentru a putea sări cu atât mai ușor în gâtul dușmanului cum spuneau soldații noștri. Bătălia dela Mărășești a salvat odată cu Moldova și onoarea militară a României. Ea a îndemnat pe dl Asquith fostul prim-ministru să spue în parlamentul englez că România este invincibilă, cuvinte pe care noi Români nu le vom uita niciodată.“

„Dar cel care a câștigat bătălia dela Mărășești a fost soldatul țaran român. Dacă reorganizarea armatei noastre a putut să fie făcută în condițiuni așa de bune și dacă ea a putut produce astfel de rezultate, aceasta este a se mulțumi mai ales calităților țaranului român, care a fost tot timpul conștient de ce a făcut și pentru ce a făcut. Acest țaran a dat în continuu și din toată inima tot ceea ce i s-a cerut și chiar mai mult, în materie de muncă,

de răbdare, de bunăvoință, de rezistență și de sacrificiu.

„Dacă o parte din merit revine organizatorilor : Regele, generalii Averescu, Christescu, Grigoriu, Prezan, (șeful marelui stat major) etc. precum și misiunii militare franceze, nu i mai puțin adevărat că cea mai mare parte a acestui merit revin fără îndoială soldatului țăran al României, — și când zic țăran, nu vreau nicidecum să ofenez prin asta pe atâția viteji dela orașe cari au luptat cu strășnicie în război, ci pentrucă imensa majoritate a oștirea noastră este compusă din țărani.

„Noi voim mai ales să organizăm pe largi temelii democratice ale viitoareii României viața și dezvoltarea intelectuală, morală și economică a acestei păături sociale, cea mai numeroasă (cam 83% din poporul nostru) și cea mai demnă de simpatie din nația noastră. Cu toate storfările bolșevicilor pentru a face pe soldatul român să se abată din drumul drept al disciplinei, acesta *nu s'a clătinat niciodată*. Erau momente când soldații români nu știau lămu it cari erau cei mai mari dușmani ai lor : Austro-Germanii cari se găsiu în fața lor, sau Rușii cari erau în dosul lor.

„Este cazul aici de a mai adăoga că pe lângă largile reforme democratice în favoarea clasei țărănești (sufragiu universal egal, direct și secret și împărțirea de pământ) noi înțelegem să dăm tuturor celorlalți locuitori ai viitorului Stat român, tuturor minorităților de origine streină, cari vor trăi între frontierele viitoareii României Mari — posibi-

litatea de a trăi și de a se desvolta în deplină libertate și egalitate de drepturi. În această privință noi Românii din Ardeal, Banat și din Bucovina în special, suntem conștienți că noi nu putem să impunem celor mai slabi decât noi — cu cari vom trăi împreună, aceeași soarte pe care opresorii noștri Maghiari și Austriaci ne-au făcut să o îndurăm noi înșine în decursul atâtor veacuri

„În acelaș timp cred că trebuie să insist de asemenea asupra modului cam strimt în care guvernul Marghiloman a rezolvit de curând chestia israelită în România — după o metodă se pare inspirată de Germania. Toți Românii conștienți de viitorul țării lor aprobă dimpotrivă soluțiunea largă și complectă a acestei chestiuni conform declarațiilor categorice făcute în Parlamentul român din Iași la 17 Iunie 1917 de către fostul Președinte de Consiliu dl I. I. C. Brătianu și de vicepreședintele Consiliului dl Take Ionescu.

„Să-mi fie permis de a adăoga câteva cuvinte asupra participărei Românilor din Transilvania, din Banat, din Ungaria și din Bucovina la războiul României împotriva Astro-Ungariei. Această participare a fost foarte numeroasă și a cuprins aproape patruzeci de mii de Români din provinciile irredente ale Monarhiei Habsburgice. Într'adevăr aproape douăzeci și cinci de mii de Transilvăneni cari se găseau în România în momentul declarărei războiului au fost mobilizați și au luat

parte la toate luptele chiar dela început. Mai târziu o legiune de voluntari Transilvăneni, Bănăţeni și Bucovineni s'a format la Kiew din prizonierii de război originari din Austria și Ungaria, cari se găseau în Rusia. Această legiune a combătut vitejește în ofensiva noastră dela Mărăști și în marea bătălie dela Mărășești. Ofițerii acestei legiuni — toți Români din Transilvania, înainte de a părăsi Rusia pentru frontul român, au ținut se declare în mod solemn într'un Memorand pe care l'au adresat Ambasadorilor și Miniștrilor Puterilor Antantei la Petrograd, că ei au părăsit rândurile opresorilor lor austro-maghia-ri pentru a merge să lupte alături de frații lor din România în vederea liberării lor. Făcând aceasta, ei au vrut să arăte marilor noștri aliați voința lor nestrămutată că toate aceste provincii românești ale Monarhiei Austro-ungare de unde se trăgeau acești prizonieri irredenți, trebuie să fie unite, după război, — odată pentru totdeauna la patria-mamă. Desigur că guvernul Majestății Sale Britanice a luat la timpul său cunoștință de această manifestație patriotică pe care voluntarii Români din Transilvania au stipulat-o în memorandumul lor sus menționat.

„De altmintrelea combatanți transilvăneni se mai găsesc în mare număr și în armatele cehoslovace din Serbia, și în armatele americane din Franța. Soldați și voluntari transilvăneni luptă de asemenea pe frontul italian, și în momentul acesta legiuni nouă de voluntari

din națiunea noastră se organizează în Franța și în Italia“.

Londra, 24 Sept. 1918.

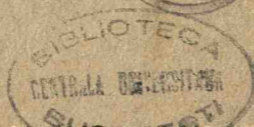
Retin din acest memorandum punctul privitor la minorități — pe care Puterile Aliate puneau un mare pond, — pentru a arăta ce coincidență extraordinară era între ceea ce am avut eu onoarea să spun la 24 Sept. 1918 în modestul meu memorandum către guvernul englez, și între declarațiunile privitoare la aceeași importantă chestiune votată de marea adunare națională dela Alba-Iulia trei luni mai târziu. Vreau să arăt prin aceasta fondul comun al mentalității noastre a Ardelenilor privitor la problemele și la marile principii cari stau la temelia Statului nostru întregit și că noi intelectualii ardeleni la fel gândeam în privința acestor chestiuni — fie că eram aici, acasă — fie că eram acolo departe în Occident — și fără să fi avut putința să comunicăm unii cu alții având în vedere starea Europei de atunci. De aceea cei cari vor să bagatelizeze sau să micșoreze rezoluțiile dela Alba-Iulia să se gândească mai adânc înainte de a face asupra lor enunțiațiuni nu numai riscate, dar și compromițătoare pentru prestigiul țării noastre.

Incheind aceste expuneri, nu-mi mai

rămâne decât să exprim și la acest loc
viile mele mulțumiri și toată recunoș-
tința mea respectuoasă tuturor acelor
buni prieteni personali și ai neamului
nostru din lumea politică și publicistică
a Angliei, pentru tot sprijinul nobil și
desinteresat ce l-au dat năzuințelor
noastre întru realizarea unității noastre
naționale după care de atâtea veacuri
oftaseră moșii și strămoșii noștri.

Cluj, 18 Iulie 1923.

**VERIFICAT
2017**

**VERIFICAT
2007**